

OTDK-DOLGOZAT

2015

**UTAZÁSI SZOKÁSOK MÉRÉSE A RENDSZERVÁLTÁS ELŐTT ÉS
NAPJAINKBAN**

**THE MEASUREMENT OF TRAVEL HABITS PRIOR TO THE
CHANGE OF THE REGIME AND NOWADAYS**

Kézirat lezárva: 2015. január 6.

TARTALOMJEGYZÉK

1. BEVEZETÉS	1
1.1 Problémafelvetés	2
1.2 Célkitűzés	3
1.3 Módszertan	4
1.4 A dolgozat felépítése	6
2. A TURIZMUS MINT TUDOMÁNY	8
2.1 A turizmus fogalmának meghatározása.....	9
2.2 A turizmus rendszere	10
2.2.1 <i>Az utazási motivációkat befolyásoló tényezők</i>	13
2.3 A turizmus gazdasági hatásai	16
3. A TURIZMUS HELYZETE 1990 ELŐTT ÉS UTÁN.....	17
3.1 Közép- és Kelet-Európa turizmusa 1990 előtt és után	18
4. A KUTATÁS EREDMÉNYEINEK ÉRTÉKELÉSE	21
4.1 A minta demográfiai jellemzői	21
4.2 Utazási szokások összevetése az 1980-as és a 2000-es években.....	28
4.2.1 <i>A rendszerváltás előtti utazásokról általában</i>	29
4.2.2 <i>Kirándulások belföldön és külföldön</i>	30
4.2.3 <i>Üdülések belföldön és külföldön</i>	33
4.2.4 <i>Kitöltői vélemények a turizmusban való részvétel lehetőségeinek változásáról</i>	40
4.3 Az eredmények hasznosíthatósága	44
5. ÖSSZEGZÉS.....	46
6. IRODALOMJEGYZÉK.....	48

TÁBLÁZAT- ÉS ÁBRAJEGYZÉK

1. táblázat: A korcsoportok gazdasági aktivitásának megoszlása nemek szerint (%).....	22
2. táblázat: Az iskolázottság alakulása település típusok szerint (%)	23
1. ábra: Lengyel Márton – A turizmus rendszere és környezete	11
2. ábra: Abraham Maslow szükséglethierarchiája.....	14
3. ábra: Az első két korosztály iskolázottságának megoszlása	24
4. ábra: Az első két korosztály jövedelmi szintjeinek megoszlása	25
5. ábra: Az iskolázottsági szintek szerinti jövedelem megoszlás.....	26
6. ábra: Jövedelmi helyzet a két korszakban a válaszadók értékelése alapján	27
7. ábra: A válaszadók utazásainak aránya utazástípusonként 1980-1990 között.....	29
8. ábra: Belföldi kirándulásokon való részvétel lehetőségeinek	31
9. ábra: A több napos utazásokon való részvétel aránya és megoszlása a két időszakban irányultság szerint	34
10. ábra: Belföldi utazásokon való részvétel gyakorisága 1980-1990 között.....	35
11. ábra: Az első hat leggyakoribb külföldi desztináció a '80-as és a 2000-es években	37
12. ábra: A belföldi több napos utazások motivációinak megoszlása.....	39
13. ábra: Kitöltők véleménye a turizmusba való bekapcsolódás	41
14. ábra: Kitöltők válaszai arra, hogy tudnak-e élni a határok.....	42
15. ábra: A válaszadók sorrendje az alapján, hogy melyik volt életük legjobb periódusa.....	43

1. BEVEZETÉS

*„Immár negyed százada, hogy elindultunk rendszert váltani,
a zacskós tej és a szocialista realizmus valahogy,
mintha mégis itt maradt volna.”*

- Szabó Anett -

A rendszerváltás óta eltelt huszonnégy év után azt gondolhatnánk, hogy mára Magyarországon mind a főbb gazdasági, mind a legégetőbb társadalmi problémák rendeződtek. 1990 után, az első néhány évet követően a kezdeti nehézségek (megörökölt államadósság, privatizáció) általános elégedetlenséget váltottak ki a magyar lakosságból. *„A rendszerváltás megítélése negatívabb, nagyobb az emberek veszteségérzete, mint másutt, és szokatlanul nagyra nőtt a távolság a polgárok várakozásai és a tényleges tendenciák között.”* (Ferge, 1996, 51. old.) A fokozódó közterhek és a jóléti állam megvalósulásának az elmaradása hosszú időre rányomta a magyarokra a pesszimizmus és a perspektívatlanság bélyegét. Ezt a negatív, begyűrűző folyamatot az is erősítette, hogy az akkori fiatalság éppen a rendszerváltástól remélte a gazdaság hanyatlásának megállítását és a jövedelmek javulását. (Gazsó, 1995) Azt tapasztalom, hogy ez a társadalmi közérzet a mai napig lépten-nyomon utolérhető a magyar lakosság körében. Az 1990 és napjaink közötti időszak a társadalomtudományi vizsgálódás szempontjából egy végtelenül izgalmas korszak, hiszen több mérföldkövet is maga mögött tudhat az ország. Azonban azt szokás mondani, ahhoz, hogy a jelent megértsük, először a múltat kell megvizsgálunk. Éppen ezért a turizmus, mint tudomány esetében is nagyon fontos, hogy ismerjük meg a nemzet múltjának különböző aspektusait ahhoz, hogy eredményesen tudjuk menedzselni a hazai attrakcióinkat és ösztönözni a belföldi utazásokat.

A dolgozatom alapjául szolgáló kutatással egy izgalmas szociológiai, rendszerelméleti kérdésre keresem a választ, demográfiai, turisztikai alapokon vizsgálódva. Nagyon érdekes jelenség, hogy huszonnégy évvel az 1990-es események után a magyar társadalmi berendezkedés rendszerelméleti szempontból még mindig sokkal jobban hasonlít egykori, szocializmusbeli önmagára, mint egy modern nyugati, kapitalista európai országra, amit a rendszerváltással az ország tulajdonképpen elérni szeretett volna. A dolgozatban nem térek ki a politikai eseményekre, és a gazdasági tényezők (foglalkoztatottság, import, export, GDP stb.) változására, hiszen a kutatásban elsősorban arra vagyok kíváncsi, hogy a társadalmat (mint rendszert szemlélve) alkotó egységek, (esetünkben a polgárok, mint individuumok) hogyan értékelik ma a rendszerváltás előtti, és jelenlegi élethelyzetüket, lehetőségeiket. Meg kell

említeni, hogy a turizmusban való részvételnek minden esetben fontos tényezője az anyagi helyzet (rendelkezésre álló diszkrécionális jövedelem). Éppen ezért a kutatásban a jövedelmi faktort, és annak alakulását is vizsgálom.

1.1 Problémafelvetés

A fentiekben vázolt téma háttérében két problémakört azonosítottam, ami alapján elkezdtem a vizsgálódást. Az első természetesen turisztikai jellegű, ez a turizmusban való részvétel problematikája. Ha beletekintünk bármelyik év utazási szokásainak az elemzésébe a magyar lakosságra vonatkozóan, azt tapasztaljuk, hogy a válaszadók leggyakrabban anyagi-, egészségügyi gondokra, illetve időhiányra hivatkoznak válaszul arra a kérdésre, hogy miért nem vettek részt utazásokon. Az utóbbi években az említett időhiány kérdését is boncolgatták az elemzések. Ez alatt leginkább az otthoni, és munkahelyi kötelezettségeket értik a válaszadók. Tudjuk, hogy az utazásnak pozitív hatásai vannak a személyiségfejlődésünkre, az új kultúrák, országok és földrészek saját szemszögből való megismerése fejleszti a morális ítélőképességünket, növeli a toleranciánkat, és segít a különbözőségek elfogadásában. Azt is tudjuk, hogy a magyar lakosság mobilitási hajlandósága európai viszonylatban igen csekély¹. Ebben a megvilágításban teljesen magától értetődik, hogy feltegyük a kérdést arra vonatkozóan, hogy a turizmusból való kimaradásnak és a gyenge mobilitásnak milyen következményei lehetnek az egyénekre. Az általam definiált ok-okozati összefüggés eredménye ez esetben a lassú fejlődés.

Mikro-szinten az egyének és családok életében a gyenge mobilitási hajlandóság azért lehet problematikusak, mert a községekben, falvakban, egyéb városokban, szűkös lehetőségek között élők a saját tudásukat, képességeiket egy lehatárolt, ingerszegény környezetben próbálják kibontakoztatni, nem pedig a számukra és a társadalom számára legtermékenyebb közegben.

Makroszinten már egy súlyosabb problémával is szembekerülünk. Egy demográfiai válságként aposztrofált, komplex folyamat, ami Európában már évtizedek óta foglalkoztatja az urbanistákat és Magyarországra is fokozottan érvényes: *„csökken a gyermekvállalási kedv, a társadalom fogy, a népesség elöregedik. Mindehhez társul még, hogy bizonyos térségek és*

¹ Erre vonatkozóan olvashatjuk például a 2009-ben, Budapesten megrendezett „A magyar munkaerő versenyképessége” című konferencián elhangzott előadások kivonatait.

városaik [...]” (a dezindusztrializációs² folyamatok következményeképpen) „[...] gyengülő gazdasági teljesítőképességgel, csökkenő vonzerővel és szűkülő társadalmi-gazdasági lehetőségekkel rendelkeznek, ami – többek között – a magasan képzett, fiatal(abb) népesség elvándorlásához vezet, tovább növelve a régiós és ezen belül a települési társadalmi-gazdasági-kulturális és környezeti problémákat, egy valószínűleg lefelé tartó visszafejlődési spirált generálva.” (Kovács, 2014, 968. old.) Fontos megemlíteni, hogy az Észak-magyarországi térségekben nem pusztán dezindusztrializációról van szó, hanem főleg de-ökonómizációról, vagyis a nehézipar „fellegváraiban” a rendszerváltást követően a gazdaság – csaknem – egészének eltűnéséről beszélünk.

A rendszerváltás környékén, és azután született gyermekeket a korábbiakhoz képest lényegesen nagyobb számban küldték a felsőoktatásba a családok és a középoktatásban dolgozók (tanárok, szakemberek), ami igen gyakran migrációval jár együtt. Ezen fiatalok számára, akikben az öregedő generáció a jövő tudásbázisát és esetleges kitörési lehetőségüket láthatja, már nincsenek határok mobilitás terén, így a józanész diktálta elvek szerint az ország jobban prosperáló, nagyobb jólétet kínáló nyugati régióiban, illetve külföldön próbálhatnak szerencsét a diploma megszerzését követően. Az utóbbi jelenség, a már korábban említett „demográfiai válsággal” megegyezően, egyrészt a városok előregedését, és ezáltal zsugorodását, másrészt pedig a remélt tudásbázis elvándorlását, vagyis nem lokális, vagy országon belüli hasznosítását vonja maga után.

Ennél a pontnál tulajdonképpen át is fedtük a második problémakört, ami már szociológiai jellegű. Ugyancsak a rendszerváltás tapasztalható hozadéka, a kapitalista attitűd mintákkal való nehézkes azonosulás érhető tetten például a középosztály zsugorodásában, vagy az alsó és felső rétegek távolodásában, ami a migrációs folyamatok, az előregedő társadalom és a zsugorodó városok mellett, ugyancsak befolyásoló tényezőként jelenik meg többek között az utazások mennyiségi és minőségi alakulásában is.

1.2 Célkitűzés

A két vizsgált korszak között (1980-as, és 2000-es évek) markánsak a különbségek. A rendszerváltás előtti tíz évben, még szocialista államként a határok átjárhatósága a Nyugat-európai országok (nyugati blokk) irányába nem volt megoldott, vagyis az utazási szabadság

² A rendszerváltást követően, a nehézipari aktivitás fokozatos csökkenése, majd megszűnése a kutatásban vizsgált terület, Észak-Magyarország városait érintette a legdrasztikusabban hazánkban, ami a mai napig érzékelhető magas munkanélküliséget és nagyszámú elvándorlást vont maga után az említett régióban.

korlátozva volt. (vasfüggöny³) Azóta Magyarország megdöntötte az akkori rezsim uralmát, és 2004. május 1-én csatlakoztunk az Európai Unióhoz, amivel a határok végképp légiesültek. Azt gondolhatnánk, hogy a válasz evidens arra a kérdésre, hogy melyik korszakban voltak élénkebbek, és úticélok szempontjából szélesebb spektrumúak a magyarok utazási szokásai. Kutatásommal azt tűztem ki célul, hogy megvizsgáljam, valóban tetten érhetőek-e hasonlóan nagy eltérések az utazási szokásokban. Ezzel együtt az említett evidenciát szeretném cáfolni, vagy igazolni azzal a többlettel, hogy a minőségi különbségekre is fény derüljön.

A kutatás eredményeivel kapcsolatban három hipotézist fogalmaztam meg: először is azt feltételezem, hogy a magyar lakosság utazási szokásai változatlanok, vagy csekély mértékben romlottak az elmúlt tíz évben a nyolcvanas évekhez képest. A második állításom szerint a rendszerváltással kapott és az EU csatlakozással tovább fokozott utazási szabadsággal a lakosság csak kismértékben tud élni. Végül pedig úgy gondolom, hogy a rendszerváltást követő kezdeti elégedetlenségek huszonnégy évet követően sem változtak markánsan pozitív irányba.

1.3 Módszertan

A kutatásom két részből tevődik össze. Először a témához kapcsolódó, rendelkezésre álló magyar és külföldi szerzők által publikált turisztikai és szociológiai/pszichológiai szakirodalmakat tekintetem át. Ezt közvetlenül követte a Magyar Turizmus Zrt. (továbbiakban MT Zrt.) megbízásából, a M.Á.S.T. piac- és közvéleménykutató társaság (továbbiakban MÁST) által készített éves felmérések eredményeinek áttekintése, amik a magyar lakosság utazási szokásaira vonatkoztak. Az elemzésekhez szintén felhasználtam még a Magyar Turizmus Zrt. azon éves jelentéseit, amiket a Központi Statisztikai Hivatal (továbbiakban KSH) által összegyűjtött adatokból készített. Fontos részlet, hogy a MÁST 2000-2006 között évente, majd ezt követően két évente készít felmérést az utazási szokásokkal kapcsolatban. Ezeket 2003 óta végzi azonos módszertan szerint. A KSH 2004 óta gyűjt lakossági adatokat az utazási szokásokról.

A szakirodalmak és az említett dokumentumok áttekintését képező szekunder típusú kutatásomat egy kérdőíves felmérés követte, aminek a populációját az Észak-magyarországi

³ A hidegháború 1948-1989 közötti szakaszában Európát kettéválasztó ellenőrzési vonal, ami a Baltikumtól az Adriáig húzódtott.

régió 1962. évben és ezt megelőzően született lakossága képezte. A felmérésben az 1980-1990 közötti időszakra vonatkozóan fogalmaztam meg a kérdéseket. Az évszám kikötésére azért volt szükség, mert a MÁST felmérések alapsokasága a 18 éven felüli felnőtt magyar lakosság. Ahhoz, hogy érdemben össze lehessen hasonlítani az eredményeket abból indultam ki, hogy a kitöltőknek 1980-ban legalább 18 évesnek kellett lenniük. Ezt követően a korszakok megállapítása következett. A MÁST által vizsgált hat korcsoportsáv⁴ a 60 évesnél idősebb korosztályt már nem bontja további sávokra. A felmérésem korszakspecifikusságából fakadóan megkockáztattam a felmérés további két sávval való kibővítését úgy, hogy a *60 éves vagy annál idősebb* sáv helyett a *62-71 év közötti* sávot használtam, illetve ezt követték a *72-81 év közötti*, és a *82 éves vagy ennél idősebb* korszakok. Érthető, hogy az éves felméréseknél a 60 éves kor feletti nyugdíjas lakosság nagyfokú inaktivitása miatt nincs szükség az általam használt korszakokra, a kutatásommal azonban kíváncsi voltam arra, hogy lesz-e bármilyen elkülöníthető eredmény ezekben a korszakokban. Névum a felmérésben, hogy az öregedő és idős korosztályok rendszerváltás előtti utazási szokásait hasonlíttja össze az utóbbi években mértekkel. Ezt teszi még komplexebbé, hogy a kérdőív nem csak az akkori viszonyokat igyekszik feltárni, hanem az utóbbi öt évre vonatkozóan is tesz fel kérdéseket. Ezzel az újítással arra teszek kísérletet, hogy a két korszak utazási szokásainak összehasonlítása mellett az általam mért korosztályok ezen irányultságú szokásainak a változási irányát és hátterét is megismerjem. Itt természetesen az első, legfiatalabb korosztállyal eredményei lesznek a legmértvadóbbak, akik még nagy százalékban vannak jelen a munkaerőpiacon és társadalmilag is aktív(bba)k. A saját kutatásomban használt és a MÁST kérdőíveiben szereplő korszakok között két éves eltolódás van abból fakadóan, hogy az általam vizsgált legfiatalabb korszak elejének 1980-ban 18 évesnek kellett lennie, ez pedig az 52 éves korosztálynak felel meg 2014-ben. A különbségre statisztikai közelítő módszert nem használtam, mert két év egy ember életében túl rövid szakasz ahhoz, hogy az utazási szokásai jelentősen megváltozzanak. További különbséget képez a két felmérés között az is, hogy a kérdőívemben a rendszerváltás előtti időszakot illetően az egy napos belföldi és külföldi kirándulásokat, és a több napos belföldi illetve külföldi *üdüléseket* mértem, a főutazásokra nem tértem ki. Ennek az volt az oka, hogy a főutazás nem más, mint a vizsgálat alapját képező év során az egyén, vagy háztartás (család) által legfontosabbnak tartott utazás, vagyis évente általában egy fordul elő belőle. Ezt a vizsgálatom során nem lehetett volna adekvát módon mérni a tíz éves intervallum, és a visszaemlékezéses lekérdezés miatt.

⁴ 1. 18-24 év között; 2. 25-30 év között; 3. 31-39 év között; 4. 40-49 év között; 5. 50-59 év között; 6. 60 éves vagy annál idősebb

A kérdőívet 130-an töltötték ki, amiből 125 került be a mintába (a 130-ból 5 nem volt értékelhető). A mintavételt megye, kor és nemek szerinti rétegzett-, elemszámmal arányos valószínűségi-, hólabda módszerrel végeztem. A kérdőívet kitöltők közül 47-en online felületen, 78-an pedig nyomtatott formában válaszoltak. A személyes megkeresések során a lekérdezés szinte mindig társult egy mini (30-60 perc), *face to face* interjúval, amikkel rengeteg részletet sikerült megtudnom az 1980-as évek társadalmi hangulatáról. Ezt a „módszert” a kérdőív tesztelése során, a végső formába öntés előtt is többször alkalmaztam.

A kapott eredményeket többnyire a leíró statisztika módszereivel elemeztem, egy-, és kétváltozós elemzésekkel. Először a kérdőív eredményeinek kiértékelését és a különböző változók összehasonlítását, összefüggéseinek vizsgálatát végeztem el. Ezt követte a kapott számok összevetése a MÁST és a KSH felméréseiből kapott eredményekkel. Ezek alapján állapítottam meg a két korszak utazási szokásaira jellemző eltéréseket olyan faktorok figyelembe vételével, mint például a válaszadók jövedelmi helyzete, a korosztály, vagy a társadalmi nem.

1.4 A dolgozat felépítése

Az első részben a téma alapjául szolgáló turizmus, mint önálló tudomány fogalma és rendszere kerül tisztázásra. Ismertetem a kínálati és keresleti oldal sajátosságait, a turizmusra hatást gyakorló makrokörnyezeti elemeket és transzdiszciplináris jellegét. A turizmus keresleti oldalával kapcsolatban kitérek néhány szociológiai fogalom tárgyalására is. Erre azért van szükség, mert a dolgozat témáját egy szociológiai problémakörre is építem, illetve a két terület között a turisztikai kereslet tekintetében szoros összefüggések vannak. Az említett ismeretanyagok áttekintése szükséges ahhoz, hogy megértsük a XXI. századi turizmus mozgatórugóit, az emberek utazási döntéseinek lehetséges hátterét. Ugyanehhez a részhez kapcsolódva tárgyalom majd a rendelkezésre álló források alapján Közép- és Kelet-Európa turizmusát, magyarországi kitekintésekkel a rendszerváltás előtti és utáni években. Ez a rész szintén fontos lesz abból a szempontból, hogy az 1980-as évek társadalmi körülményeinek ismeretében, objektívan vizsgálhassuk a magyar lakosság akkori utazási szokásait.

A második részben rátérek a kérdőíves kutatás eredményeinek a tárgyalására. Először a minta demográfiai jellemzőit fogom elemezni, majd a kapott válaszok leírásával, elemzésével foglalkozom, különböző változók összevetésével. Ezzel párhuzamosan objektíven kitérek az összes olyan faktorra, ami az eredmények hátterében felmerül, azokat valamilyen irányba

befolyásolta. Hangsúlyos része lesz a fejezetnek az 1980-as évekre megállapított utazási szokások jellemzőinek összehasonlítása a 2000 óta történt felmérések eredményeivel. Végül az eredmények hasznosítási lehetőségeire térek ki.

2. A TURIZMUS MINT TUDOMÁNY

*„Ha utazol, s megismered a világ kultúráit,
szűkebb hazád olyan tisztán ragyog majd előtted,
hogy látó ember leszel.”*

- Polgár Ernő -

A modern turizmus, a globalizáció folyamatait követve egy dinamikus, gyorsan változó jelenség. Tulajdonképpen nehéz lenne megmondani, hogy a kereslet van nagyobb hatással a kínálatra, vagy éppen fordítva. Azt viszont egyértelműen kijelenthetjük, hogy a keresleti oldal, vagyis maga a turista nagyobb döntési szabadsággal rendelkezik ebben a szoros kölcsönhatásban, mint a kínálati oldal résztvevői, hiszen legnagyobb mértékben egy szolgáltatás alapú, *tercier szektorról* beszélünk.

A turizmus, mint tudomány az 1960-as években kezdett el formát öltetni, akkor még új kutatási területként, elsősorban a közgazdaság- és a földrajztudomány keretein belül. Képviselői a vizsgálódás fókuszát az akkoriban rohamos fejlődésnek indult belföldi és nemzetközi utazásokra irányították. Eleinte hosszú évtizedeken keresztül a hagyományos, ágazati szemléletű értelmezése érvényesült, mostanra azonban elhanyagolhatatlanná vált az interszektorális jellegének fontossága. Ez annyit jelent, hogy a turizmus egyaránt átszövi a gazdaság összes szektorát, vagyis a terciér szektorbeli megjelenésén kívül érdemben befolyásolja a mezőgazdaság, az ipar és a kutatás-fejlesztés működését is. (Michalkó, 2012)

„A turizmusról, mint önálló tudomány (diszciplína) formálódásáról gondolkodva mindenekelőtt a kutatás tárgyát, fogalomrendszerét és a vizsgálatokhoz felhasznált módszereket kell világosan körülírni [...]”. (Michalkó, 2012, 18. old.) A turisztikai vizsgálatok tárgyát egy kétpólusú aktus képezi, történetesen az egyénileg, vagy csoportosan utazó turista, illetve az általa felkeresett turisztikai desztináció (célterület) kölcsönhatása. (Michalkó, 2012)

Jelen dolgozat témája két probléma terület kapcsolatára építkezik, melyek két önálló tudományt, a turizmust és a szociológiát is érintik. A vizsgálathoz tehát fontos lesz, hogy a felmerülő problematika természetéhez kapcsolódó alapinformációink meglegyenek mind a két tudományterületről. Azonban mielőtt rátérnék ezen fogalmak tárgyalására, először a turizmus kapcsolatát kell tisztáznom más tudományterületekkel.

„A turizmus eredményes kutatása különböző tudományterületekhez tartozó tudományágak vonatkozó ismereteinek összegyűjtését, rendszerezését és feldolgozását feltételezi.” (Michalkó, 2012, 18. old.) Ezzel az állítással egyet lehet érteni, hiszen a kínálati oldalt vizsgálva például, az utazási döntésre nagy hatással lesz a turista társadalmi környezete,

vagyis az, hogy milyen körülmények között ment végbe a szocializációja. Fontos lehet az is, hogy ismerjük a pszichológia tudomány alapvető megállapításait ahhoz, hogy a különböző marketing eszközökkel megtaláljuk az általunk elérni kívánt szegumentumokat, amik mára sokkal összetettebbek annál, hogy egyszerűen korosztály, vagy jövedelmi szint alapján építsünk stratégiát. A turizmus tudomány-rendszertani helyzetét elemezve jelenleg azt mondhatjuk, hogy elhagyva a multidiszciplináris jelleget, mára már *transzdiszciplináris*⁵ tudományként értelmezhetjük. Ez mindössze annyit jelent, hogy a turisztikai problémák összetettsége miatt, a kutatások során a feltett kérdések megválaszolásához más tudományokhoz tartozó eredményeket is szükséges megvizsgálni és hasznosítani. (Michalkó, 2012)

2.1 A turizmus fogalmának meghatározása

A technológiai innovációk, a folyamatos fejlődésben és változásban lévő környezet, a gazdasági fellendülés mind szerves részei a turizmus alakulásának és az abban való részvétel lehetőségeinek. A széles rétegek által elérhető modern turizmus alapjait a XVIII. század végén az ipari forradalom teremtette meg. (Puckó, Rácz, 2000) A történelem során a technológiai fejlődést előremozdító hadiipar fegyverkezési versenyét mára felváltotta a fogyasztói társadalom által képviselt szükségletek kielégítése. Az utóbbi években tapasztalható elektronikai cikkek rohamos, erőltetett innovációja⁶ egyben hozzájárult a turisztikai információk megszerzésének extrém gyorsaságához és ezzel az utazási döntések meghozatalának időbeni lerövidüléséhez is. A közlekedési eszközök fejlődése (a személyautók és repülőgépek megjelenésétől) is nagyban befolyásolja a különböző desztinációk felkeresését, illetve lélegzetelállító, új határvonalakat feszeget az utazási idő lerövidítésében. Példaként említhetők meg a távol keleti nagy sebességű vasutak, ahol az egyes vonatok már nem síneken, hanem mágneses leviatáció segítségével haladnak (a Shanghai Maglev vasút maximális sebessége 430km/h). Tipikusan ilyen új horizontú fejlesztés az utóbbi évek egyik, legnagyobb várakozása a Virgin Group által életre hívott Virgin Galactic projekt, amely a kereskedelmi űrutazást hivatott megvalósítani. Láthatjuk, hogy a turizmust komplex rendszerszemlélet szerint kell megközelítenünk. Ahhoz, hogy a turizmust megértsük, először definiálnunk kell, hogy mi is pontosan ez a jelenség.

⁵ Tudományágak közötti átjárhatóság.

⁶ Lásd az Apple Inc. 2007 óta minden évben új modelljével jelentkezik az iPhone névre keresztelt okostelefonjának.

Az utazókra, az idegenforgalomra az egyes korokban különböző fogalmakat használtak. A turizmus legszélesebb körben elfogadott meghatározása azonban a World Tourism Organization (WTO)⁷ és az Interparlamentáris Unió Hágában megtartott konferenciáján került megfogalmazásra 1989-ben. A hágai nyilatkozat értelmében a turizmus definíciója:

„A turizmus magában foglalja a személyek lakó- és munkahelyen kívüli minden szabad helyváltoztatását, valamint az azokból eredő szükségletek kielégítésére létrehozott szolgáltatásokat.” (Lengyel, 2001, 37. old.)

Észre kell vennünk, hogy a fenti meghatározás nem tesz különbséget a turizmus két fő fajtája, a *szabadidős*, és a *hivatásturizmus* között. Az utazási lehetőségek fejlődése és az utazási motivációk bővülése során a turizmusnak egyre több formája jelent meg. Ma már beszélhetünk üzleti turizmusról, egészségturizmusról, ökoturizmusról, fesztiválturizmusról, falusi turizmusról, de tulajdonképpen bármilyen jellegű turizmusról függően attól, hogy az utazásoknak mi a tárgya, motivációja. Ezeket a típusokat gyakran önálló jelenségként is szokták tanulmányozni, így sokszor saját, az utazás főtárgyával kapcsolatos meghatározásokat és fogalmakat találunk. *„Bármely formáját is nézzük, a turizmus lényege az állandó környezetből való kiszakadás, a rövidebb, vagy hosszabb távú helyváltoztatás. Ez történhet szabadidőben vagy munkaidőben egyaránt.”* (Lengyel, 2001, 33. old.) Ehhez fontos megjegyezni még azt, hogy a turizmus kutatások adatgyűjtései során turisztikai jellegű utazás alatt általában a *szabadidős turizmus* keretein belüli utakat értjük, amik nem munka, vagy tanulás céljából jönnek létre.

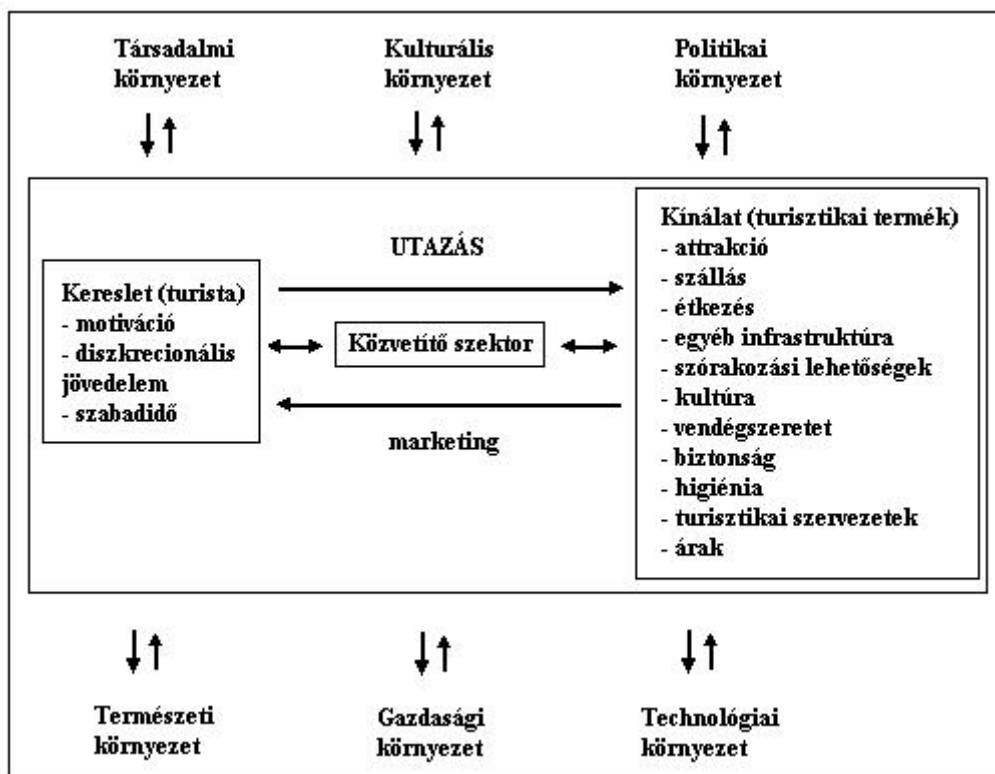
2.2 A turizmus rendszere

A modern turizmus egy komplex, dinamikusan változó, nyílt rendszer, melynek mikro-, és makrokörnyezeti elemei kölcsönhatásban vannak egymással (1. ábra). A turizmus *keresleti* oldalát maga a turista és a küldő terület jeleníti meg, a *kínálata* pedig a turisztikai termék, ami esetünkben maga a desztináció az attrakciókkal (vonzerők) és minden turisztikai kínálatával (termékek és szolgáltatások) együtt. Az 1. ábrán láthatjuk, hogy makrokörnyezeti szinten a turizmus rendszere kölcsönhatásban van a társadalmi, kulturális, politikai, természeti,

⁷ A Turizmus Világszervezete. Ma UNWTO néven ismert, mint az ENSZ felelős, fenntartható és mindenki számára hozzáférhető turizmusért felelős ügynöksége.

gazdasági, technológiai környezettel is, erre utal a nyílt rendszer kifejezés. Mikrokörnyezeti szinten a kereslet és a kínálat közötti kapcsolatról beszélünk, amit három tényező köt össze, a turista felé irányuló marketingtevékenység az utazási döntés pozitív befolyásolása érdekében, a közvetítő szektor (utazási irodák, ügynökök és egyéb szakemberek) munkája, illetve az utazás aktusa.

1. ábra: Lengyel Márton – A turizmus rendszere és környezete

Forrás: www.eturizmus.pte.hu

Ahhoz, hogy az emberek részt vegyenek a turizmusban, vagyis utazzanak, három alapfeltétel meglétére van szükség. A diszkracionális, vagyis *szabad felhasználású jövedelemre* és a *rendelkezésre álló szabadidőre* a kínálati oldal közvetlenül nem tud hatni, ezért a legfontosabb tényezője az utazás megvalósulásának a turista *motivációjának* felkeltése lesz. A turisztikai marketing tevékenység legfontosabb feladata tehát az lesz, hogy olyan stratégiát dolgozzon ki, ami maximálisan felkelti a potenciális turista⁸ érdeklődését és utazásra ösztönzi.

A turisztikai kínálat elemei között is nagyon szoros kapcsolat kell, hogy legyen. Fontos, hogy minden egyes eleme összhangban legyen, egy egységes egészet alkosson. A marketing

⁸ A turisztikai marketing során roppant fontos a célközönség alapos szegmentálása, vagyis a potenciális turista attribútumainak részletes megállapítása és ennek megfelelően a megfogalmazni kívánt üzenet testreszabása.

egyik alapszabálya, hogy jó reklámmal bármit eladhatunk, de ha a termékünk rossz, akkor a vásárlás maximum egyszer fog megtörténni. Ugyanúgy, mint a termékek piacán, a turisztikai szektorban sem az a lényeg, hogy egyszeri utazásra csábítsa a turistákat. A célterületre tett látogatás ideje alatt a kínálati oldal legfontosabb feladata az, hogy a minőségi termékek és szolgáltatások összehangolásával elérjék, hogy a turista később vissza akarjon térni, illetve ami talán ennél is fontosabb, hogy jó hírét vigye a desztinációnak. „[...] *a turisztikai kínálat olyan komplex szolgáltatáshalmaz, amely a turista valamennyi igényét ki kell, hogy elégítse.*” (Puczkó, Rátz, 2000) Ennek a komplexitásnak a veszélyforrása az, hogy a turisztikai termék bármely elemének rossz minősége a látogatás meg nem ismétlését eredményezheti.

A megfelelő marketing eszközökkel kommunikált vonzerő felkeltheti az emberek érdeklődését, jobb esetben motivációját a célterület meglátogatására, ahhoz, azonban, hogy az utazás létre is jöjjön szükség lesz a megfelelő infrastrukturális háttérre is. „*Turisztikai infrastruktúra alatt azokat a létesítményeket értjük, amelyek a vonzerő feltárását, értékesítését, végső soron a piacképessé tételét biztosítják. A turisztikai infrastruktúrának köszönhetően válnak a vonzerők a szabadidős és a hivatástruzimusban hasznosítható, a turisták által fogyasztható objektumokká.*” (Michalkó, 2012, 112. old.) A turizmusban eltöltött idő élménnyé válását, a tartózkodási idő hosszát, a költekezés mértékét és a célterületre való későbbi visszatérést a kínálati tényezők magas minőségű maradéktalan jelenléte biztosítja. Egy desztináció szálláshely- és vendéglátó-ipari egységeinek kínálatát, illetve minden olyan szolgáltatást, amely a turista tartózkodását színesíti, egységesen *turisztikai szuprastruktúrának* nevezzük. (Michalkó, 2012)

A makrokörnyezeti tényezők, vagyis a turizmus rendszerének külső befolyásoló elemei is erősen meghatározzák az utazási aktus létrejöttét, azon túl, hogy nem elhanyagolható kölcsönhatásban vannak egymással. A *gazdasági környezet* meghatározza a küldő és fogadó területek lakosságának általános jólétét, s ezáltal a turisztikai keresletet, valamint hatással van a turizmus fejlődésének ütemére is. A *társadalmi környezet* összefüggésben van a gazdasági tényezőkkel. A kereslet számára kívánatossá teheti a célterületet a lakosság kiépített, látogatókat fogadó kultúrájával. Ide értendő például egy nemzet történelmi múltja, vagy híres vendégszeretete. A *politikai környezet* az utazási lehetőségek biztonságának kérdését határozza meg. Az adott desztinációk vendégéjszakáinak alakulásán is érzékelhetőek a politikai történések hatásai (például polgárháborúk, bizonytalan politikai helyzet). A *kulturális környezet* az egyik legerősebb befolyásoló tényezője a turizmusnak. Egy célterület esetében az egyik legerősebb vonzerő a kulturális értékkel bíró ember alkotta történelmi, és művészeti alkotás.

Ide tartoznak még a különböző fesztiválok és speciális, kulturális események is. A *természeti környezet* tölti be a desztinációvá válás folyamatának egyik legmeghatározóbb szerepét. A turisztikai kínálat vonzerejének nagy hányadát a természeti adottságok, attrakciók adják. A turizmus fejlesztési lehetőségeinek és volumenének kereteit nagymértékben meghatározza. Ez a környezeti tényező a helyi turizmust negatív irányba is képes befolyásolni, például természeti katasztrófákkal. A *technológiai környezet* a desztinációs kínálat materiális vonatkozásaiban játszik fő szerepet. A turisztikai szektor fejlődésében ennek a környezeti elemnek is nagy szerepe van. A technika és a gazdasági tényezők fejlődésével az alpinfrastruktúra, a közlekedés, és infokommunikációs lehetőségek minősége is javul. (Puczkó, Rátz, 1998)

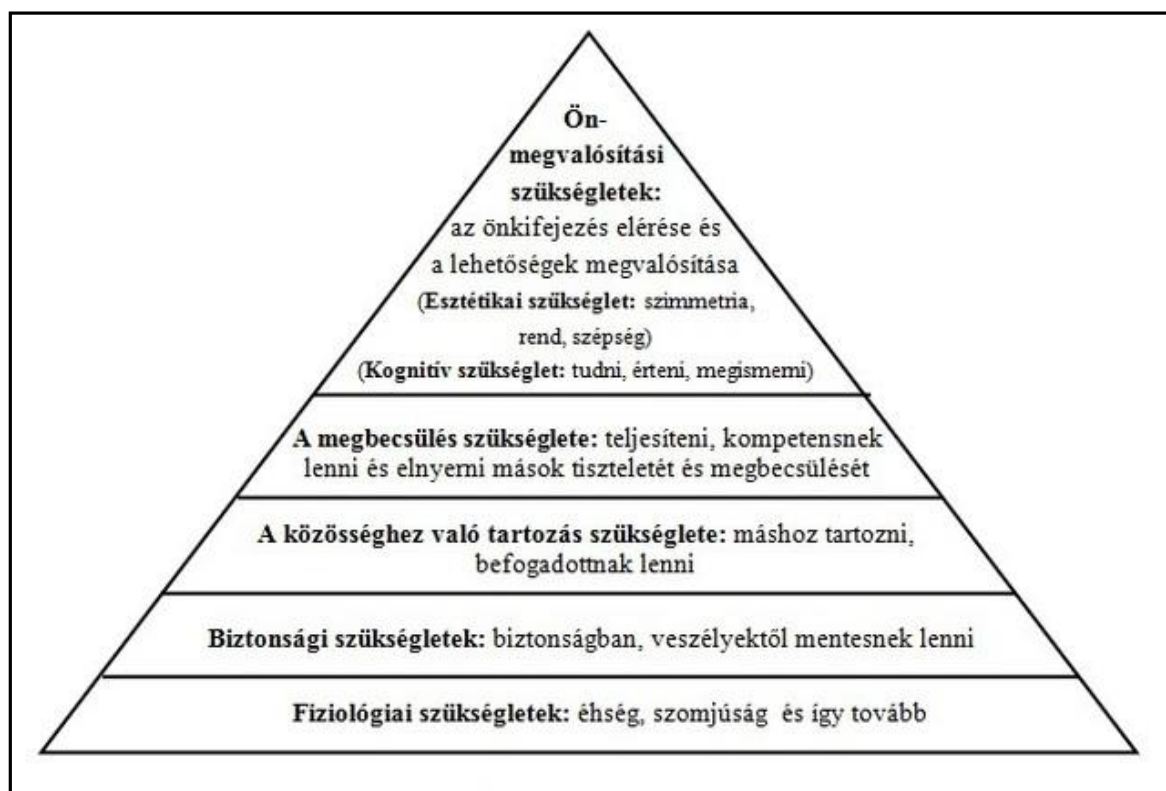
2.2.1 Az utazási motivációkat befolyásoló tényezők

A turisztikai kereslet tárgyalásánál megemlítettem, hogy az utazási aktus megvalósulásához három alapfeltétel meglétére van szükség. A turizmus rendszerének működése szempontjából ezek közül a motiváció a leghangsúlyosabb. Az érdeklődés felkeltésének és az utazásra ösztönzésnek az elsődleges eszköze a turisztikai marketing kommunikáció, aminek sikerességéhez további ismeretekre van szükség.

Az utazási motivációkat gyakran szokták összhangba hozni *Abraham Maslow* elméletével, amelyben a szükségletek egy hierarchia rendszert alkotnak (2. ábra). Az elmélet lényege, hogy az alacsonyabb szinteken jelentkező szükségleteket először ki kell elégíteni ahhoz, hogy fentebb juthassunk. A Maslow által megfogalmazott öt szükségletszint mindegyikéhez társul egy motívum, amihez a turizmus szakirodalmában idézett motivációkat kapcsolunk, így például a harmadik, *valahová tartozás* szintjének motívuma a szeretet, aminek lehetséges turisztikai motivációi a családi együttlét, rokoni, társadalmi, vagy személyi kapcsolatok ápolása. (Lengyel, 2004)

Ezzel a motivációtársítással gyakorlati síkon csak részben tudok egyetérteni. Úgy gondolom, hogy a turistává válás motivációján belül sokkal nagyobb szerepet kap az egyén *szocializációs háttere*. „*A szocializáció az a folyamat, amelynek során a tehetetlen csecsemő fokozatosan öntudattal bíró és értelmes személyiséggé válik, aki feltalálja magát abban a kultúrában, amelybe beleszületett.*” (Giddens, 2008, 140. old.) Ebben a megfogalmazásban azonnal tetten érhető a kapcsolat az egyén és a turizmus rendszerét is befogadó környezeti elemekkel. A turisztikai kereslet kialakulásában, vagyis a „turistává válás” folyamatában a szocializáció egy megkerülhetetlen kérdés. (Michalkó, 2012)

2. ábra: Abraham Maslow szükséglethierarchiája

Forrás: www.tankonyvtar.hu

A szocializációs folyamat úgynevezett szocializációs közegekben (csoportok, társadalmi helyzetek) megy végbe, ezek a *család*, az *iskola*, a *kortárskapcsolatok* és a *tömegkommunikációs eszközök*. Ezekben a közegekben az ember a különböző életszakaszaiban sajátítja el a szükséges tudást, értékeket, normákat és nézeteket. A család például az elsődleges szocializáció, a kulturális tanulás színtere, ahol a gyermek elsajátítja a nyelvet és az alapvető viselkedésmintákat, amik a későbbi tanulás alapját alkotják. (Giddens, 2008) A magyar lakosság mobilitását vizsgáló kutatások azt igazolják, hogy az otthontól való hosszabb távollétre, vagy a költözésre a hajlandóságunk igen alacsony. Ezt a tendenciát a leghatásosabban az iskolákban lehetne megfordítani, ami ugyancsak az egyik legerősebb szocializációs közege a felnövekvő generációknak. Ehhez természetesen az kell, hogy modern, globális, informatív, a mobilitást előmozdító ismeretek átadása ne csak másodlagos szerephez jusson a lexikális tananyagok követelése mellett.

A magyar szenior korosztály (50-60 év között és 60 éves kor felett) utazási szokásainak vizsgálata során alátámasztást nyert az a tény, hogy az ember életében a korábbi utazások, a turizmusban való részvétel befolyással bír arra, hogy a későbbiekben hogyan alakulnak ezek a szokásaink. „Azokban az esetekben, ahol a potenciális szenior turista érdemi utazási

tapasztalatokkal bír, tehát az aktív élete során több alkalommal is részese volt a turisztikai mobilitásnak, nagyobb eséllyel következnek be újabb utazások, mint amelyekben a turizmushoz való szocializáció elmaradt.” (Michalkó, 2010, 45. old.) A szemlélődés irányát megfordítva a turizmusban való részvételre való nevelés a későbbiekben nagy segítséget nyújthat a szenior korosztály életminőségének javításában. Nem csak egyszerűen az egészségügyi kezelések és a wellness szolgáltatások igénybevétele, vagyis a fizikális egészség megőrzéséről van szó, hanem a mentális egészségről is. „*A nyugdíjasok számára a szó szoros értelmében élet-halál kérdése, hogy sikerül-e az unalom elkerüléséhez elegendő stimulációt találniuk.*” (Scitovsky, 1990, 38. old.) A turisztikai költségeiken keresztül tulajdonképpen aktívan hozzájárulnak a gazdaság motorjához, a helyváltoztatásaikkal rengeteg külső inger éri őket, így egyáltalán nem elhanyagolható tény, hogy a turizmusban való részvétel segítségével nem történik meg az idősebb szeniorok „kivonulása a társadalomból”, ami pedig egyrészt összetársadalmi, másrészt nemzetgazdasági érdek is egyben.

Mint azt korábban említettem, a turizmusban való részvétel intenzív hatással van az egyén személyiségfejlődésére és világnézetére. Ezzel foglalkozik többek között Michalkó Gábor könyve, a Boldogító utazás is, ami Csikszentmihályi Mihály Széchenyi-díjas pszichológus elmélete, a *Flow*,⁹ vagyis az áramlat alapján fejtegeti az utazás extatikus hatását. Ahogy azt a következő pontban vázolni fogom, a turizmus jelenségének globálisan jelentős pozitív hatása van a világ gazdaságra. Ezek tükrében talán érdemes lenne az intézményesült oktatási folyamatokba ténylegesen bevonni a turizmusban való részvételre nevelést. Ha egy kicsit merészebbek vagyunk az elképzelések terén, akkor azt is elfogadhatjuk, hogy *a turizmus maga is betölt egy szocializációs közeg szerepet.* A dolgozatban tárgyalt problémakör esetében a külföldre irányuló turizmust úgy gondolom, hogy mindenképpen érdemes lenne elfogadni, mint szocializációs közeget. Amíg a családban megtanuljuk a saját nemzetünk nyelvét, illetve a szűkebb és tágabb környezetünk kulturális viselkedésmintáit, addig a más országok meglátogatására irányuló turizmus során megtanuljuk a kulturális különbségeket és a nyelvi akadályokat kezelni. A komfort zónánkból kikerülve elsajátíthatunk számunkra új, nemzetközi viselkedésmintákat. A látókörünk szélesítésével hozzájárulhatunk saját, és környezetünk fejlődéséhez, illetve emberi kapcsolataink eredményes ápolásához. Ahhoz, hogy eredményesen feltudjunk zárkózni a nyugati, kapitalista országok gazdasági színvonalához, ahhoz először egy

⁹ Az az állapot, amikor teljesen átadjuk magunkat egy tevékenységnek, és belekerülünk egy olyan áramlatszerű, extázis élménybe, amivel tulajdonképpen minden más háttérbe szorul körülöttünk.

„bottom-up” irányú változásra van szükség a társadalmunk legkisebb alkotóelemeitől, vagyis az egyénektől kezdődően a nemzeti mentalitásban.

Amennyiben ezt sikerül megértenünk, úgy beláthatjuk, hogy a turizmus a maga körforgásával és multiplikátorhatásával az individuumokat befogadó környezeti tényezőkre gyakorolt hatásával jelentősen befolyásolja az emberek jóléti lehetőségeit (pl. gazdasági környezet).

2.3 A turizmus gazdasági hatásai

Ahogy az már tárgyalásra került korábban, az említett környezeti tényezők szoros kapcsolatban vannak a turizmus rendszerével. Ennek a szimbiózisnak az egyik gazdasági pozitívuma az úgynevezett *multiplikátor hatás*, ami az előnyök megsokszorozódását jelenti. Esetünkben ennek a hatásnak az alapja a turisták által, a fogadóterületen elköltött jövedelem. Ez a pénz, mivel nem a helyi gazdaságban képződött, ezért extra bevételeket jelent. Egy fogadóterület megnövekedett turista érkezései ezért jelentős gazdasági növekedést produkálhatnak, ami a helyi gazdaság minden szegmensét érinti (munkahelyteremtés, életszínvonal növekedés, infrastruktúrális fejlődés befektetések ösztönzése stb.).

Az **UNWTO Tourism Highlights 2014**-es kiadása a világturizmus 2013-as helyzetéről a következő adatokat publikálta: a nemzetközi turizmus 2013-ban a világ GDP-jének a 9%-át adta. A nemzetközi turisztikához köthető bevételek elérték az 1159 milliárd amerikai dollárt világszerte, ami reálértéken számított 5%-os növekedést jelent a 2012-es bevételekhez képest. A nemzetközi turista érkezések száma is követte ezt az 5%-os növekedést, amivel elérte az 1 milliárd 87 milliót világszerte (legalább egy éjszakát a fogadó területen töltő turisták). Ez az eredmény túlszárnyalta a 2012-ben mért 1 milliárdos rekord érkezések számát. A 2013-as érkezések növekedése az ázsiai és csendes-óceáni térségben volt a legerősebb (6%), amit Európa és Afrika követett (5-5%).

Jól látható tehát, hogy a turizmus világgazdaságra gyakorolt hatása egyáltalán nem elhanyagolható. A jelentésben az UNWTO a 2014 januárjában készített előrejelzése alapján a 2014-es nemzetközi turistaérkezések 4-4,5%-os növekedését jósolja, továbbá hosszú távon 3,3%-os növekedést évente 2030-ig. Ezzel a növekedési ütemmel 2030-ra a nemzetközi turista érkezések száma elérheti az 1,8 milliárdot világszerte. Ami pedig a multiplikátor hatást támasztja alá, hogy 2013-ban 11 munkahelyből 1 a turizmushoz volt köthető világszinten.

3. A TURIZMUS HELYZETE 1990 ELŐTT ÉS UTÁN

„A szocializmusban mindenkinek volt munkája, de senki nem csinált semmit, a terv mégis száz százalékban teljesült és bár mindenkinek megvolt mindene, mindenki lopott, de mégse hiányzott semmi.”

- Fábry Sándor –

Mivel a rendszerváltás előtti turizmus helyzetéről és jellemzőiről szűkösen állnak rendelkezésre az írott források, ezért jelen fejezet tárgyalásánál erősen támaszkodom Lengyel Márton, a Turizmus Általános Elmélete kötetének 2004-es kiadásából ezen témát feldolgozó részére.

„A második világháború után a kommunista blokk országai hosszú évekig a világtól elzárt térséget jelentettek nemcsak kifelé, hanem a régión belül is. A szórványos diplomáciai és üzleti utazásokon kívül még a blokkon belül sem utazhattak szabadon az emberek, még akkor sem, ha a békeszerződések által meghúzott határok különböző oldalaira került rokonok voltak...” (Lengyel, 2004, 42. old)

Közép- és Kelet-Európa jelen eseményeinek, turizmusának és az abban résztvevők döntéseinek és motivációinak a megértéséhez feltétlenül szükséges az, hogy ismerjük meg az ide tartozó nemzetek kulturális és történelmi hátterét. Ami számunkra a témával kapcsolatban egységesen fontos ezekkel az országokkal kapcsolatban, az az, hogy milyenek voltak a körülmények, a turizmusba való csatlakozás lehetőségei a rendszerváltás előtti és utáni években. 2014-re a volt szocialista országok eltérő eredményekkel tudták megvalósítani a politikai és gazdasági rendszer megváltoztatását. Az Európai Unióhoz való csatlakozás ezeknek az országoknak egyfajta mentőövként jelent meg 1990 után, a gazdaságok azonban még mindig nem tudtak megfelelően talpra állni, ami az egyes országok államadóságaiban¹⁰ érhető tetten. Vannak olyan tényezők, amik még mindig idézik a szocializmus idejét (infrastruktúra, társadalmi helyzet). Ebből a szempontból azt mondhatjuk, hogy a szocializmus és a kapitalizmus közötti átmeneti időszak Közép- és Kelet-Európában még mindig nem zajlott le, de Magyarországon bizonyosan tart, aminek a végét előre látni szinte lehetetlen.

A hazai turizmus szempontjából ez egy égetően fontos kérdés, ami a mindennapokban érzékelhető, és a vendéglátó kultúránkra nézve, illetve annak teljesítményét értékelve komoly problémaforrásként jelenik meg. *„Magyarországon sajnos az idegenforgalomban (csakúgy, mint az élet minden területén) komoly gondok vannak a mentalitással, a hozzáállással, a*

¹⁰ Magyarország államadósága 2013-ban a GDP-jének 79,2% volt.

vendégekhez való viszonyal: bizony esetenként barátságtalan már maga a fogadtatás is, nem is beszélve az arcátlan túlszámlázások riasztó eseteiről!” (Kovács, 2011, 51. old.)

Ha logikusan végig gondoljuk, akkor belátható, hogy az említett nem kielégítő vendéglátói mentalitás egyrészt a gyenge gazdaságból, az alacsony fizetésekből és a társadalmi rétegek között feszülő, egyre erősebben jelenlévő különbségekből fakad. „Miért legyenek kedves és előzékeny a vendéggel, ha nem fizetnek meg érte rendesen?”

Ugyanakkor az érem másik oldalát is látnunk kell, ami a rendszerváltás határnyitásait követően vált teljesen nyilvánvalóvá. A szocialista országok, így Magyarország is az erőltetett iparosítás mellett a szolgáltatásalapú ipar, így a turizmus fejlesztését is elhanyagolta, sőt mi több, amolyan mostohagyermekként kezelte (ennek háttere a későbbiekben kerül kifejtésre). A minőségi szolgáltatások nyújtásához szükséges menedzsmentismeretek terén a lemaradásunk nagyobb volt, mint a műszaki tudásban, és ennek a tudáshiánynak a pótlása sajnos még mai napig nem teljesült kimerítően, ami jelentős befolyással bírhat a hazai turizmus teljesítményére a kínálati oldal megkérdőjelezhető minőségén keresztül. (Kovács et al., 2013)

A KGST-országok¹¹ részesedése a világturizmusból 1988-ban a nemzetközi turistaérkezések 12%-át, a nemzetközi turisztikai bevételek 1,2%-át ölelte fel. A térség akkori belföldi turizmusáról pontos adatokkal nem rendelkezünk. A rendszerváltással, a kelet és nyugat közötti átjárási tilalmak eltörlésével a világturizmus előtt egy 300 milliós piac nyílt meg. Ahhoz azonban, hogy ezt a térséget a turisztikai partnerek eredményesen tudják elérni kommunikációjukkal, ismerniük kell a történelmi fejlődésben rejlő okokat. A volt KGST országaiban nevelkedő újabb generációk sincsenek azzal tisztában, hogy a mai társadalmi jelenségek mögött sokszor az öröklött szokások és attitűdök bújnak meg. (Lengyel, 2004)

3.1 Közép- és Kelet-Európa turizmusa 1990 előtt és után

Eleinte a szabadidős turizmus egyetlen formája a szervezett üdültetés, ami a szakszervezeti és intézményi üdülőkben (röviden SZOT üdülők) zajlott jelentős állami támogatással. Ezek az üdülők államosított kastélyok, szállodák és egyéb épületek voltak, ahová

¹¹ A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa, amely a szocialista országok gazdasági együttműködési szervezete a hidegháború alatt.

beutalóval lehetett bekerülni kisebb térítések ellenében a kiválasztott vagy megjutalmazott dolgozóknak¹² (kiváló dolgozó, sztahanovista stb.). (Lengyel, 2004)

1963-ban Magyarország és Csehszlovákia megkötötték az első vízummentességi egyezményt, amelyet további megállapodások követtek. Ettől kezdve lehetővé vált a turisták egyénileg történő utazása. Az enyhülési politika az ENSZ 1963-ban megtartott nemzetközi utazásokról szóló római konferenciájával folytatódott. Az itt elhangzott ajánlások alapján a kelet és nyugat közötti turizmus is fejlődésnek indulhatott. Ez elsősorban a nyugati országok irányából érkező beutazó turizmust segítette, ekkor még a KGST-országok utazásait két fontos tényező gátolta. A szocialista országok hatásai a nyugatra történő utazást a korszak végéig vízumhoz kötötték, a valutaellátást pedig korlátozták. A másik tényező a személyi jövedelmek alacsony szintje volt, ami a nyugatra történő utazást sokszor megfizethetetlenül drágává tette. (Lengyel, 2004)

A hatvanas években, Jugoszlávia nagyszabású turisztikai liberalizációját követően, a szocialista országokban megindultak a szállodaépítések, és a kereskedelmi jellegű turisztikai kínálat fejlesztése. Ez azonban továbbra is a szervezett kereteken belül történő, illetve a nyugati egyéni turisták fogadására irányuló turizmust érintette. A továbbra is alacsonyan tartott bérének megfelelően az államilag támogatott árak színvonala messze alulmaradt a nyugatival szemben. Ehhez igazodva a KGST-országok többsége kettős árrendszert¹³ vezetett be az állampolgárok belföldi turizmusban való részvételének segítésére, ami lehetővé tette, hogy a turisztikai kínálat szereplői (szállodák, éttermek stb.) a belföldi turisták számára alacsonyabb árakon, helyenként 50%-os kedvezménnyel számítsák fel a szolgáltatásokat. A külföldi turistákra természetesen a kedvezményeket nem tartalmazó, piaci árak vonatkoztak. (Lengyel, 2004)

A szocialista országokban a rendszerváltásig jellemzőek maradtak a zárt kereteken belül történő utazások, amiket belföldön az úgynevezett *szociálturizmus*, a KGST tagországain belül szervezett utasforgalom, a nyugati országok tekintetében pedig a szervezett beutaztatás jellemzett. Fontos megemlíteni, hogy Magyarországon a kiutazás engedélyezésének liberalizációja már a hatvanas évek végétől kezdett jelentkezni. A turizmus említett jellemzői a szocializmus általános politikai-gazdasági rendszerének, a totalitárius pártállamnak a sajátosságaira vezethetőek vissza. A politika, mivel tartott a nyugati turisták szabados

¹² A munkateljesítmények bizonyos időközönként értékelésre és jutalmazásra kerültek, aminek a teljesítményösztönzés, a kemény munka végzésének felmagasztalása volt a célja.

¹³ Magyarországon ilyen kettős árrendszert nem alakítottak ki.

gondolkodásmódjának belföldi átvételétől, vagyis egy esetleges „fellázítástól”, a turizmusban végig a jól ellenőrizhető, szervezett utazásokat preferálta. (Lengyel, 2004)

A fejezet elején említésre került, hogy a volt szocialista országok a rendszerváltoztatásban elért több-kevesebb sikerrel tulajdonképpen még mindig az átmeneti korszakban tartanak. A politikai és gazdasági átalakulás egy olyan feladatot állított a volt szocialista országok elé, amire nincs történelmi precedens. Az irányadó modell hiányában nagy nehézségekkel néztek és néznek szembe ezek az országok a mai napig. Éppen ezért a továbbiakban egy felsorolással szemléltetem azokat a főbb problémákat, amik az országok és az állampolgárok boldogulását kezdetben nagyon (némelyikük még a mai napig) megnehezítették:

- Az országok tőke és szakismeret hiányában voltak, ami a tulajdonviszonyok és a gazdaság átszervezésénél különösen nagy jelentőséggel bír,
- A fejlett országok protekcionista politikája és a termékek, szolgáltatások erősen közepes színvonala megnehezítette az országok termékeinek piacra vitelét,
- A termelés csökkenésével és az árak növekedésével összeszűkült a belső piac és megjelent a munkanélküliség, a lakosság elszegényedése fokozódott,
- Az állami támogatás csökkenésével az árak megemelkedtek, a bérviszonyok viszont ezt a tendenciát nem követték, így a lakosság diszkrecionális jövedelme és megtakarításai lecsökkentek, vagy teljesen eltűntek (összeszűkült a belföldi turisztikai kereslet),
- A szakszervezeti és intézményi üdülők, központi támogatás hiányában, kereskedelmi szálláshelyekké alakultak át, így a szociálturizmus is kihaló ágra került
- Az 1990 előtt, a KGST tagországai közötti, domináns szerepet betöltő szervezett forgalom szinte teljesen eltűnt az árak emelkedése, az elszegényedés és az üzleti kapcsolatok szétesése következtében, illetve a tehetősebbek is inkább az eddig elzárt, nyugati országokat választották,
- A határzárak eltűnésével a nyugat-kelet irányú turizmus ugyan vonzóvá vált, és eleinte meg is élénkült, azonban a növekedést gátolta a politikai-gazdasági bizonytalanság, a turisztikai infrastruktúra, és a szolgáltatások hiányossága, illetve az minőségtelen marketingmunka. (Lengyel, 2004)

4. A KUTATÁS EREDMÉNYEINEK ÉRTÉKELÉSE

*„A világ egy könyv; aki otthon marad,
csak egy oldalt olvas el.”*

- Ágoston -

Most, hogy tisztáztuk az összes olyan alapfogalmat és kérdéskört, ami a témát és annak technikai és tudományos hátterét érinti, nekiláthatok a munka érdemi részének, vagyis a kapott eredmények elemzéséhez, illetve azok összevetéséhez az utóbbi évek adataival. Először a mintába vett személyek demográfiai sajátosságait fogom részletezni, ami elengedhetetlen az eredmények további értelmezéséhez. A minta és a korszak sajátosságait figyelembe véve igyekszem levonni a következtetéseket arról, hogy a vizsgálatba vont válaszadók összetétele milyen módon befolyásolhatta az eredményeket.

Ezt követően a kérdőív felépítéséhez igazodva egy rövid bevezető után először a belföldi és külföldi kirándulások (egy napnál kevesebb időtartam), majd az üdülések (több napos utazások) részvételi alakulását fogom megvizsgálni. A kérdőívem utazási szokásokkal kapcsolatos utolsó része az Európai Unióhoz való csatlakozást követően intéz néhány kérdést a kitöltőkhöz. Ezzel a célom az volt, hogy megvizsgáljam az utazási szokások változását, ugyanazon mintán belül, a nyolcvanas évekéhez képest. Az elemzést tehát ezzel a résszel fogom zárni, majd az eredmények hasznosítási lehetőségeit, a kutatás jövőképét fogom bemutatni.

4.1 A minta demográfiai jellemzői

A válaszadók társadalmi nem szerinti megoszlásában a nők vannak meghatározó többségben: férfiak 33% (41), nők 67% (84). Ehhez a megoszláshoz rögtön érdemes megtekinteni a korszak szerinti megoszlását is. A négy korszak közül a válaszadók legtöbben az első, vagyis az 52-61 év közöttibe tartoznak: 52-61 között 65% (81), 62-71 között 27% (34), 72-81 között 3% (4), 82 éves, vagy annál idősebb 2% (2). A második két korszakba már nagyon kevés kitöltő akadt a három megyéből összességében. Ennek két oka van. Az egyik hogy az Észak-magyarországi régió populációjában ez a két korszak reprezentálja magát a legkisebb számban, illetve a magyar lakosság 70 éves kor feletti idős korosztályára jellemző a nagyfokú inaktivitás, ami származhat egészségügyi okokból, vagy egyszerűen társadalmi passzivitásból. A másik ok az, hogy a mintavételbe nem vontam be az idősek otthona szociális intézményeit, ahol ez a korosztály inkább megtalálható. Az már most kijelenthető, hogy az általam használt

mintaelemszámmal, az Észak-magyarországi régióból a 70 év felettiekre semmilyen megállapítást nem tudok tenni, így a 3. és 4. korszak használata a későbbi elemzésekben teljesen relevanciáját veszíti. Az első két korszak eredményeit azonban továbbra is lehet vizsgálni, sőt mi több, a későbbiekben néhány megközelítésből nagyon is fontos lesz az, hogy a még társadalmilag és gazdaságilag aktív réteg reprezentálja magát a legnagyobb számban. A minta ugyan nem reprezentatív a társadalmi nemek aránya szerint, azonban nem sokkal tér el a régiós megoszlástól¹⁴. A korcsoportok gazdasági aktivitásának nemek szerinti megoszlását az 1. táblázatban láthatjuk. Jól kivehető, hogy a korosztály és a társadalmi aktivitás kapcsolata közel hasonlóan alakul a nőknél és a férfiaknál is. A továbbiakban fontos lesz azonban a minta azon tulajdonsága, hogy mind a férfiaknál, mind a nőknél a gazdaságilag aktívak száma meghaladja az 50%-ot. A korszakoknál a két, számmal nem jelölt oszlop azt jelöli, hogy a férfiaknál és a nőknél is 2-2 válaszadó volt, aki nem sorolta be magát egyik korosztályba sem. Arra a kérdésre, hogy dolgozott-e a válaszadó a nyolcvanas években, 98% válaszolta azt, hogy igen, ami szépen tükrözi a szocializmus sajátosságát, hogy mindenki dolgozott.

1. táblázat: A korcsoportok gazdasági aktivitásának megoszlása nemek szerint (%)

	Társadalmi nem											
	Férfiak						Nők					
	Korszak					Σ	Korszak					Σ
	52-61	62-71	72-81	82-	-		52-61	62-71	72-81	82-	-	
Gazdasági aktivitás	52-61	62-71	72-81	82-	-	Σ	52-61	62-71	72-81	82-	-	Σ
Dolgozik	43,9	4,9	-	-	4,9	53,7	65,5	3,5	-	-	2,4	71,4
Öregségi nyugdíjas	2,4	24,4	7,4	2,4		36,6	6,0	19,0	-	1,2		26,2
Rokkant nyugdíjas	-	2,4	2,4	-		4,8	-	1,2	-	-		1,2
Egyéb inaktív	4,9	-	-	-		4,9	-	1,2	-	-		1,2
Σ	51,2	31,7	9,8	2,4	4,9	100,0	71,5	24,9	0	1,2	2,4	100,0

Forrás: saját adatok alapján saját szerkesztés

Miután megvizsgáltuk a nemek, korszakok és gazdasági aktivitás szerinti összetételt, érdemes vetnünk egy pillantást a válaszadók iskolázottságára a település típusok alapján (2. táblázat). Azt láthatjuk, hogy meglepően nagy számban vannak jelen a mintában a felsőfokú végzettségűek. Érdekes jelenség, hogy a felsőfokú végzettségűek legtöbbször a legkisebb

¹⁴ Az Észak-magyarországi régióban a társadalmi nemek szerinti megoszlás: férfiak 42%, nők 58%. Populáció (50 év feletti lakosság): 462 704.

település típusokról kerültek ki. A település típusának az iskolázottságra való hatása leginkább csak az érettséggel rendelkezők és a szakmunkásképzőt végzettek között tűnik ki. Amíg az egyéb városok esetében az első és második leggyakoribb végzettségi forma előfordulása megegyezik, addig a falu/község esetében a második helyet már a szakmunkás végzettséggel rendelkezők foglalják el. A település típusok megoszlásához fontos még hozzávenni a megyék megoszlását is. A három megye közül a legtöbb válasz Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből (későbbiekben B-A-Z megye) érkezett, innen a válaszadók 66%-a került ki. Heves megye területéről összesen 31-en töltötték ki a kérdőívet, ami a minta 25 %-át teszi ki. Ahogyan a korszavoknál a két idősebb korosztály, úgy a megyéknél is megvan a „szekér hajtója” a felmérésnek. Nógrád megyéből mindössze 11 kitöltés érkezett, ami nem éri el a minta 10%-át. Mivel inkább a korosztályokra vonatkozó kérdéseim vannak a kutatással kapcsolatban, ezért ez az eredményeket nem befolyásolja.

2. táblázat: Az iskolázottság alakulása település típusok szerint (%)

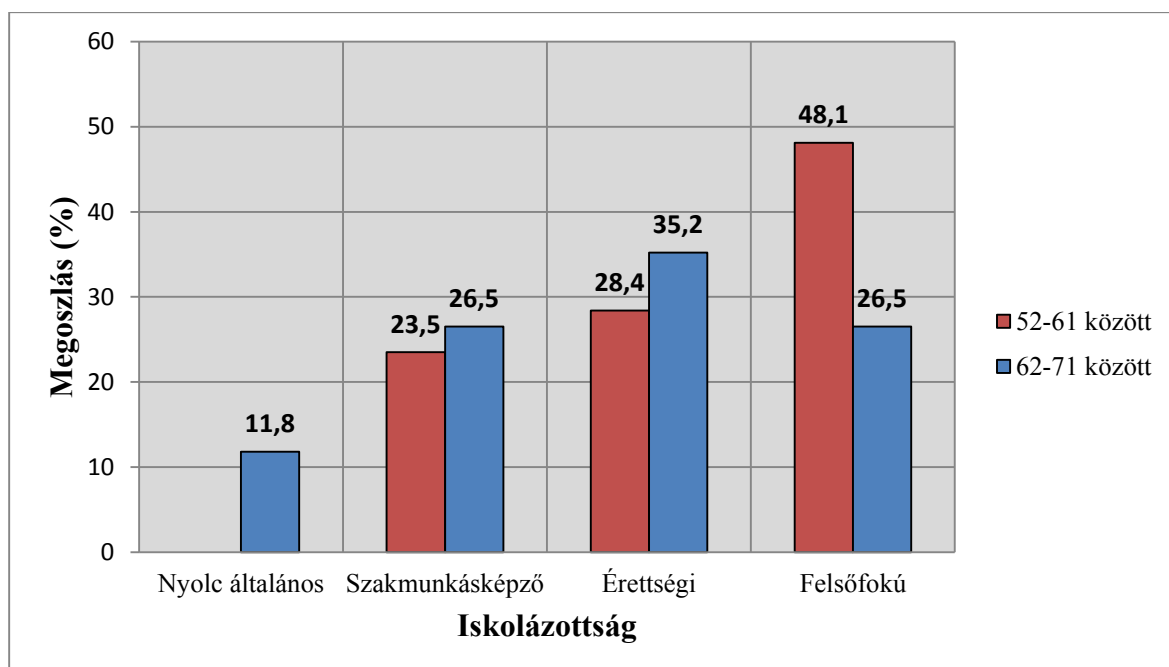
Iskolázottság	Település típusa			Σ
	Falu/község	Egyéb város	Megyeszékhely	
Felsőfokú	16,8	16	8	41
Érettségi	8	16	6,4	30
Szakmunkásképző	14,4	8,8	0,8	24
Nyolc általános	3,2	1,6	-	5
Nyolc általánosnál kevesebb	-	-	-	-
Σ	42,4	42,4	15,2	100

Forrás: saját adatok alapján saját szerkesztés

Amit még az iskolázottsággal kapcsolatban fontos megnéznünk, hogy a korszavok szerint hogyan alakul a megoszlás, illetve milyen hatással van a jövedelmek alakulására. Ehhez a 3. és a 5. ábra nyújt segítséget. Amint azt már korábban említettem, a korszavokat érintő vizsgálódásnál a második két korosztálynak a bevonására a kis elemszám miatt nem lesz szükség. A 3. ábrán a két korszav összevetésében látjuk, hogy a megkérdezettek közül a 62-71 közötti sávban az érettségizettek vannak a legtöbben, míg a szakmunkás- és a felsőfokú szakképzettséggel rendelkezők egyforma számban vannak jelen. Az 52-61 közötti sávban a különbségek már markánsabbak, és jól látható, hogy minél magasabb az iskola, annál nagyobb a megoszlási arányszámuk. Fontos különbség még az is, hogy a fiatalabb korosztályban a magasabb elemszám ellenére sem jelentek meg a mindössze nyolc általános iskolával rendelkezők. Érdekes, hogy már az 52-61 közötti és a 62-71 közötti korszavok összevetésében

is ennyire jól látható a két korszak közötti trend különbség, miszerint a rendszerváltás előtt inkább a szakmunkások és az érettségizettek voltak nagyobb számban foglalkoztatva, a 2000-es évektől pedig a diploma értékelődött fel. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők magas aránya elsőre meglepőnek tűnik, hiszen a kutatás tárgyát képező időszakban még nem volt jellemző az, hogy tömegesen tanultak volna tovább a középfokú tanulmányokat követően. Ebben az esetben talán az játszott közre a számok alakulásában, hogy a rendszerváltást követően ez a korosztály a nehézségek ellenére is rugalmasabban tudta kezelni a változó és bizonytalan környezetet, illetve a megélhetés és az életszínvonal megteremtése érdekében igazodott a kor követelményeihez. Ennek következtében az eredmények valószínűleg nem arra vonatkoznak, hogy ezek az emberek az 1980-as években szereztek diplomát, hanem inkább arra, hogy később, a kilencvenes évek vége, kétezres évek eleje környékén képezték tovább magukat. Mivel a feltett kérdés a legmagasabb iskolai végzettségre kérdezett rá, ezért nem tudhatjuk, hogy ezek, a lekérdezés pillanatában felsőfokú szakképzettséggel rendelkező válaszadók, a nyolcvanas években milyen végzettségűek voltak. Valószínűsíthető, hogy az iskolázottsági összetétel akkoriban hasonlóképpen alakult, mint a 62-71 közötti válaszadóké, hiszen a rendszerváltás előtt nem a felsőoktatásban megszerezhető tudást, hanem a kétkezi munkát magasztalták a legjobban.

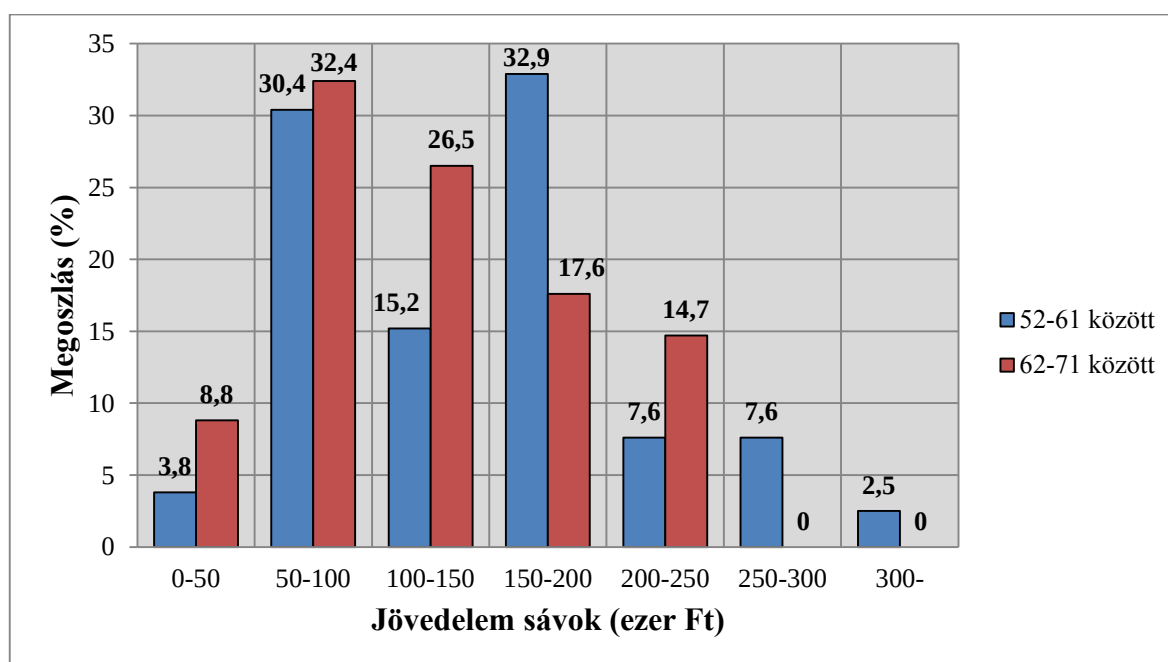
3. ábra: Az első két korosztály iskolázottságának megoszlása

Forrás: saját adatok alapján saját szerkesztés

A megkérdezettek gyermekei esetében már erőteljesen jelentkezik a 2000-es évek felsőoktatási dömpingje. Megkérdeztem a kitöltőket, hogy *mi a gyermekeik legmagasabb végzettsége*. A válaszadók 58%-ánál felsőfokú, 30%-ánál érettségi és mindössze 6%-nál szakmunkás képzettség volt a válasz. A jövedelmek szerinti vizsgálatnál is jól különválasztható a két korszak (4. ábra). Az első korosztályba tartozóknál a leggyakrabban előforduló jövedelem a 150-200 ezer forint közé eső intervallum, amit szorosán követ az 50-100 ezer forintos szint. A 62-71 közötti korcsoport legnagyobb arányban az 50-100 ezer forintos sávban található meg. Ehhez a magas arányhoz hozzátartozik az is, hogy ebben a jövedelemsávban a korcsoportból, gazdaságilag aktív személy nem található a mintában.¹⁵

4. ábra: Az első két korosztály jövedelmi szintjeinek megoszlása

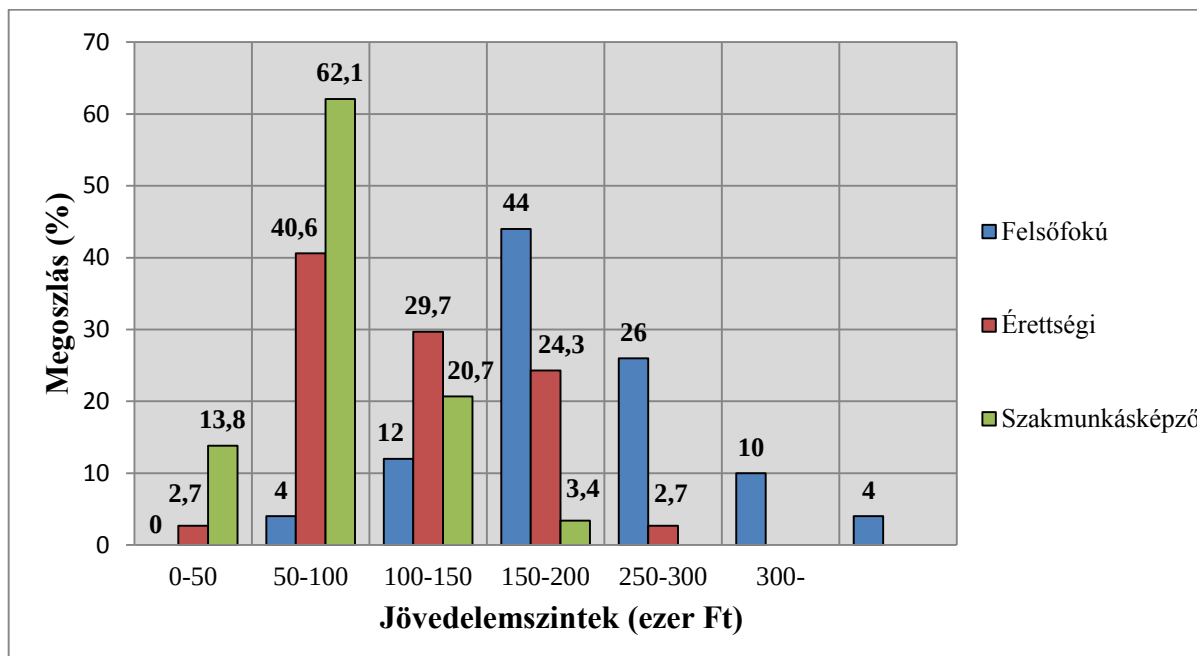
Forrás: saját adatok alapján saját szerkesztés

Az öregedéssel ugyan némiképp csökkennek az igényeink, azonban közelről sem ideális az, hogy a 62-71 közöttiek 32,4%-a a jelenlegi minimálbér környéki, vagy az alatti nyugdíjból kénytelen fenntartani magát. Az 52-61 közöttiekénél még aggasztóbbnak tűnik, hogy a második, 50-100 ezer forint közötti sávban ilyen magas arányban vannak jelen, hiszen a válaszadók 90%-a ebből a korosztályból még a mai napig is gazdaságilag aktív, tehát túlnyomórészt nem a nyugdíj összegeket reprezentálják a számok, hanem a munkabérek. Az alacsony jövedelműek ilyen magas számban való jelenléte ezekben a korosztályokban jelezheti a rendszerváltást követő fokozatos elszegényedés mai napig tartó hozadékát is. Az 52-61 közötti sávba

¹⁵ A 62-71 közötti korszakból a válaszadók mindössze 15%-a gazdaságilag aktív a lekérdezés pillanatában.

tartozóknál a 150-200 ezer forint közötti kiugró eredmény egyik oka lehet a korábban említett, a mintában magas számú felsőfokú képzettséggel rendelkezők jelenléte.

5. ábra: Az iskolázottsági szintek szerinti jövedelem megoszlás

Forrás: saját adatok alapján saját szerkesztés

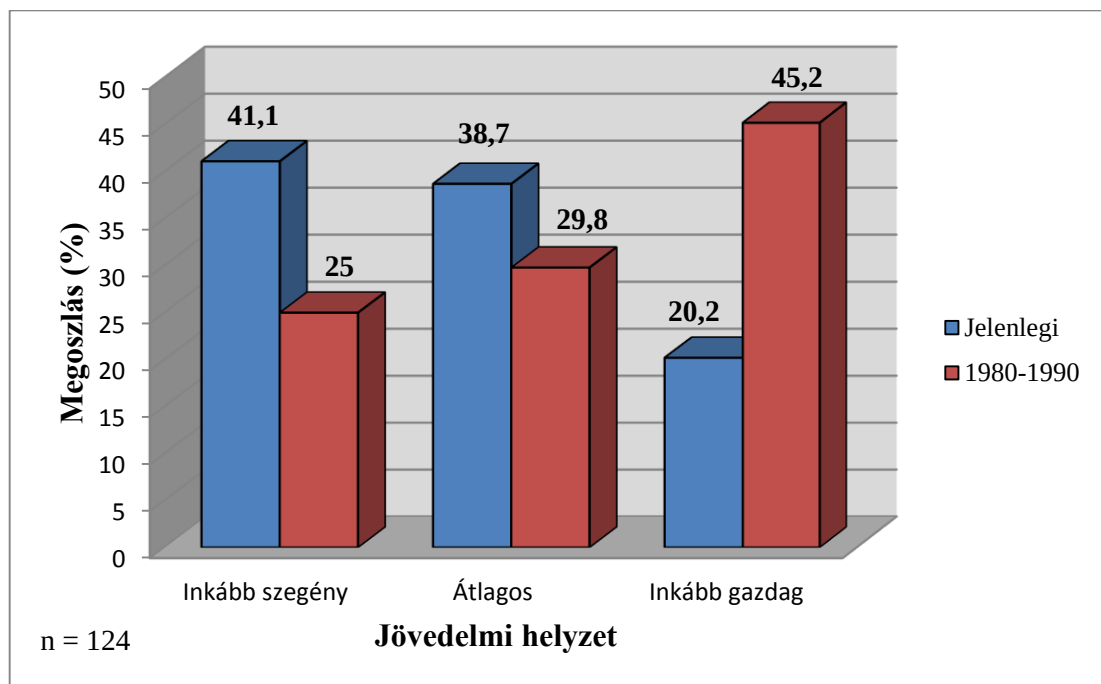
Az előbbi feltevést az 5. ábra fogja igazolni, ahol azt látjuk, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkezőknél kiugróan magas a 150-200 ezer forintos jövedelemsávba tartozók aránya. Az összehasonlításba a nyolc általánossal rendelkezők nem kerültek be, mivel a mintában szereplő alacsony számuk miatt¹⁶ nem tudunk megállapításokat tenni rájuk. A többi végzettségi szintnél jól látható, hogy inkább az 50-100 ezer forintos jövedelemsáv dominál, kifejezetten a szakmunkás képzettséggel rendelkezőknél, ahol ez az arány szintén kiugróan magas. Az érettségizetteknél már a harmadik és negyedik jövedelemszinthez tartozás is jóval gyakrabban fordul elő, mint a szakmunkásoknál, ahol erőteljesen az 50-100 ezer forintos jövedelemszint koncentrálódott. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők megoszlása jól tükrözi, hogy a jövedelmek alakulása a két alacsonyabb képzettségi szintéhez hasonló trendet követ, mindössze nagyobb szórással és két szinttel jobbra tolódva, magasabb jövedelemsávokban. Az is szépen látszik, hogy amíg az alacsonyabb végzettségekkel rendelkezőknél mindhárom esetben, még ha kis arányban is, de megjelenik a létminimum alatti jövedelemszint, addig a felsőfokú végzettségűeknél ez nem tapasztalható, illetve a második (50-100) és harmadik (150-200) sávban lévők is kis arányban vannak jelen. Ha újra szemügyre vesszük az 4. ábrát és

¹⁶ Összesen hat fő, ebből 3 a 0-50 ezer Ft-os, 3 pedig az 50-100 ezer Ft-os jövedelemsávba tartozik.

megnézzük az 52-61 közöttiek megoszlását, akkor azt tapasztaljuk, hogy van kapcsolat a korosztály végzettsége és a jövedelemszintjeik között.

Mielőtt befejezném a minta demográfiai elemzését, még egy érdekes eredményre ki kell, hogy térjek. Megkértem a kitöltőket, hogy egy 10-es skálán helyezték el magukat először a jelenlegi, majd a nyolcvanas évekbeli jövedelmi helyzetük alapján a nagyon szegény és a nagyon gazdag végpontok között. Az eredményeket a 6. ábra mutatja, amiben azt fedezhetjük fel, hogy a saját jövedelmi helyzet megítélésénél a lekérdezés pillanatában, „jelenleg”, a válaszadók mintegy 80%-a sorolta magát az *átlagos*, vagy *inkább szegény* kategóriákba, míg a nyolcvanas években több mint 45%-uk az inkább gazdag kategóriák közé. Nagyon alacsony tehát a jelenlegi helyzet pozitív megítélése. A kérdésnél mind két esetben az 5-ös besorolás volt a legmagasabb, míg az 1-es és 2-es besorolásokat csak minimális számban választották, a 9-est és a 10-est pedig egyik korszakban sem választotta senki. Ez azt is jelenti, hogy egyik irányba sem született irracionálisan torzító eredmény.

6. ábra: Jövedelmi helyzet a két korszakban a válaszadók értékelése alapján

Forrás: saját adatok alapján saját szerkesztés

A rendszerváltást követő években fokozódó elszegényedés miatt érthető ez a rendeződés, azonban azt is mutatja, hogy 24 év után a válaszadók a jelenlegi helyzetükkel, jövedelmi alapon még mindig sokkal kevésbé vannak megelégedve, mint a nyolcvanas években.

A minta demográfiai jellemzőinek tisztázását követően, a továbbiakban áttérek a leglényegesebb utazási szokások összehasonlítására a felmérésem eredményei és a 2000-2013 időszak között.

4.2 Utazási szokások összevetése az 1980-as és a 2000-es években

A 3. pontban tisztáztuk a rendszerváltás előtti körülményeket, illetve azokat az utazást nehezítő intézkedéseket és a háttérben meghúzódó érdekeket, amik miatt a proletáris diktatúra fenyegetve érezte magát a „turizmus mumusától”. Ebben a részben a több napos üdüleket, és az egy napnál nem hosszabb kirándulásokat fogom összehasonlítani a két korszak között, külföldi és belföldi irányultság szerint egyaránt. A kérdőívben azt is vizsgáltam, hogy a turizmusban, az utazásokon való részvétel lehetőségének a megítélése hogyan változott a kitöltők megítélése szerint. Ez fontos eleme lesz az összehasonlításnak abból a szempontból, hogy megvizsgáljuk, az eredmények illeszkednek-e a válaszokból kapott hangulatkülönbséghez a két korszak között.

A kutatásomban, mint azt már korábban említettem, a főutazásokat nem mértem, mivel egy tíz éves periódust vizsgállok 24 év távlatából. A főutazás, a 2000-es évektől vált a vizsgálatok fókuszává, ami nem mást jelent, mint az adott évben a háztartások által legfontosabbnak ítélt utazásokat. Az összehasonlíthatósághoz éves bontásra lett volna szükségem, mivel a főutazás általában egy utat takar, ami a legdrágább, leghosszabb, legexkluzívabb, vagy egyszerűen csak a legfontosabbnak ítélt utazás volt az adott háztartás esetében. További alátámasztásul szolgál az is, hogy a főutazások valamilyen egzotikusabb, általában tengerparttal rendelkező külföldi országba irányultak, ami egyértelműen a rendszerváltás utáni szokásokkal azonosíthatóak¹⁷, így ennek a mérése a témával kapcsolatban irreleváns lett volna. Mivel a lekérdezés egy tíz éves periódusra vonatkozott, ezért a legtöbb kérdésnél több válasz is adható volt.

Az utazásokat az eltöltött idő alapján a kérdőívben *kirándulásokra* és *üdülekre* bontottam. Erre azért volt szükség, mert a teszt kitöltések során azt tapasztaltam, hogy ezek a megfogalmazások a leginkább érthetőek a célkorosztály számára. A két időszak összevetésénél az üdüleket hangsúlyozom jobban, mivel az egynapos kirándulásokról sokkal kevesebb információ áll a rendelkezésre az elmúlt tíz évről. Amit még meg kell említeni, hogy a

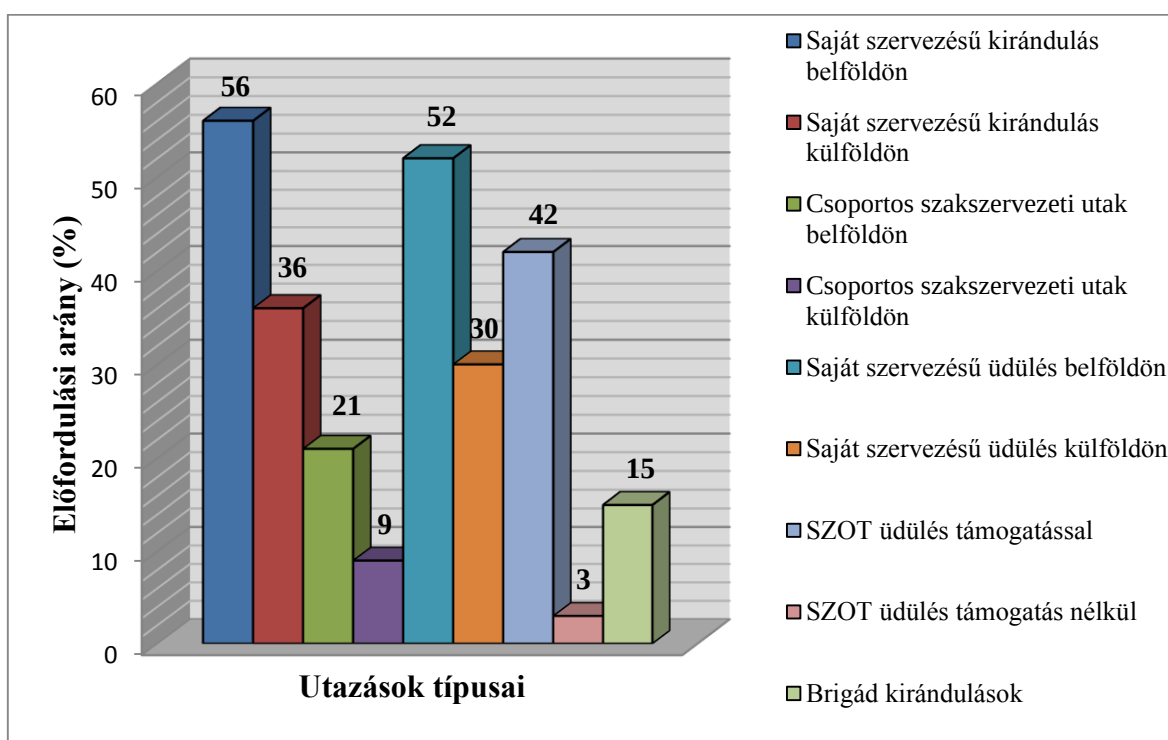
¹⁷ A rendszerváltást követő határnyitással leginkább a gazdagabb rétegek tudtak bekapcsolódni a turizmusba az exkluzívabb célterületek meglátogatásával.

kérdőívem nem irányult specifikusan a háztartásokra, bár tartalmaz kifejezetten erre vonatkozó kérdéseket. Inkább magára az utazásra voltam kíváncsi az egyének aspektusából a visszaemlékezések során, és ehhez társítottam az akkori háztartásra vonatkozó kérdéseket a demográfia részben.

4.2.1 A rendszerváltás előtti utazásokról általában

A lekérdezés során, a kérdőívben, mielőtt a kirándulásokra vonatkozó első részhez hozzáfogott volna a kitöltő, három, a rendszerváltás előtti utazások jellegére, gyakoriságára és időtartamára vonatkozó kérdésre kellett választ adnia. Ez egyrészt segítség volt számomra is, hiszen a kérdések struktúráját úgy alakítottam ki, hogy ha erre a három kérdésre nem tudott valaki választ adni, akkor a nem utazások indoklását követően csak a demográfia részt kellett kitöltenie. A mintába nagyon kevés, ötnél kevesebb olyan válaszadó került be, akik nem vettek részt semmilyen utazáson, azonban ezek mindig indokolva lettek. Az utazásokon való részvétel utazástípusonkénti megoszlása a 7. ábrán látható.

7. ábra: A válaszadók utazásainak aránya utazástípusonként 1980-1990 között

Forrás: saját adatok alapján saját szerkesztés

Az utazástípusokra vonatkozó kérdést a felmérésben egy ráhangoló kérdésnek szántam a részletesebb lekérdezés előtt. A kitöltésnél több választ is meglehetett adni, tehát az

arányszámok nem a mintaelemszámhoz viszonyulnak, hanem a válaszadók emlékezete szerinti összes előfordulást prezentálják. Ennél a kérdésnél a várakozásaim azok voltak, hogy a legtöbb esetben fognak előfordulni a szakszervezeti támogatásos, SZOT, és a brigád utak. Ebből, amint az látható, mindössze a támogatást élvező SZOT üdülések magasodnak ki, de elsősorban a saját szervezésű utak dominálnak a kirándulásoknál és az üdüléseknél is. Ennek a legvalószínűsíthetőbb oka, a 3. fejezetben már említett, utazások liberalizációjának a korai kezdete ('60-as évek végétől). Vagyis azt mondhatjuk, hogy a nyolcvanas években, az egyéni, saját szervezésű utak már jócskán népszerűek voltak, gyakoriságukat csak a jövedelmi helyzet befolyásolta és az utazásokon való részvétel személyes motivációja.

Az utazások gyakoriságára vonatkozó kérdésnél öt válasz lehetőséget adtam meg a nagyon gyakoritól a nagyon ritkáig. A kérdés, mint ahogy az előzőnél is, a kirándulásokra és az üdülésekre egyaránt vonatkozott. A válaszadók 37%-a *évente legalább egyszer*, 40%-a pedig *évente egynél többször* vett részt valamilyen utazáson a mért időszakban. A nagyon gyakran, vagyis *heti rendszerességgel* választ senki nem választotta, míg 10% *havi rendszerességgel*, 13% pedig a kérdésben szereplő tíz évben *legalább egyszer* részt vett valamilyen utazáson.

A harmadik ide vonatkozó kérdés tárgya már kifejezetten az üdülés volt. A legtöbb időre voltam kíváncsi, amit egy utazáson töltöttek a válaszadók, függetlenül attól, hogy belföldi vagy külföldi volt a célterület. A leggyakoribb válaszok az *egy hetes* (34%) és *két hetes* (26%) üdülésekre érkeztek. Az összes többi esetben az eredmény közel azonosan, 10-12%-ban alakultak¹⁸. 4%-a a kitöltőknek *15, vagy ennél több napot* is töltött egy üdülésen.

Az utazások egyelőre a szerveződés tekintetében térnek el a várakozásoktól, azonban a történeti háttér ismeretében ez inkább érdekesség, mint sem meglepetés. Mindezek után nézzük meg, hogy a részletes eredmények hogyan alakultak.

4.2.2 Kirándulások belföldön és külföldön

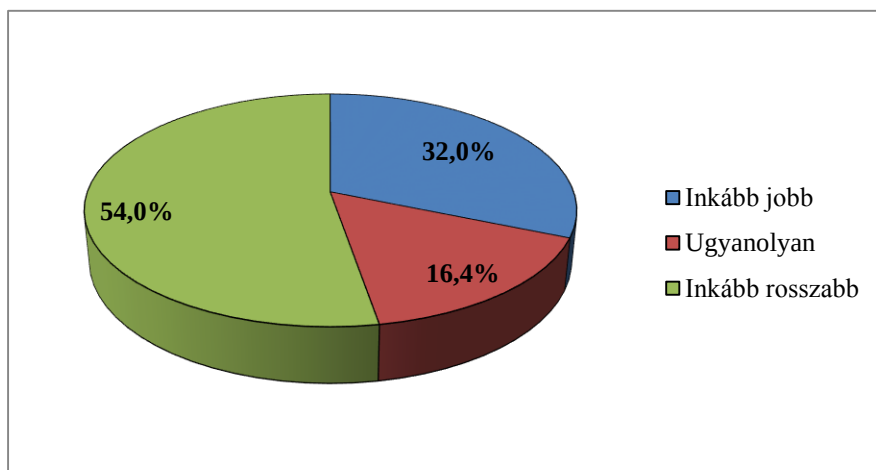
Belföldi kirándulásokon, vagyis egy napnál kevesebb ideig tartó utazásokon, a megkérdezettek 92%-a vett részt a vizsgált időszakban. A 2000-es évektől végzett adatgyűjtések eredményei alapján ez az arány 66,9%-a volt a magyar lakosságnak. Azok, akik nem tudtak bekapcsolódni a kiránduló turizmusba, az *időhiányt* és az *anyagi gondokat* jelölték meg leggyakrabban indoklásként mind a két időszakban, továbbá az egészségügyi okokra is hivatkoztak. A nyolcvanas évek belföldi kirándulásainak gyakorisága szempontjából az utazók

¹⁸ 2 nap; 2-4 nap; 8-10 nap.

40,9%-a *évente többször*, 26%-a *évente legalább egyszer*, 13%-a pedig *havi rendszerességgel* vett részt belföldi kirándulásokon. Az utazások motivációja nagyon egységesen alakult, egyedül a pihenés, kikapcsolódás (63%) és a gyógyfürdő látogatás (42%) ugrott ki a többi közül. A motivációk összetétele mára lényegesen megváltozott. Az egynapos utazásokról sajnos nem minden évben volt részletes elemzés, ezért a pontos, átlagos megoszlást nem tudjuk. Mindössze a gyakorisági sorrendet sikerült megállapítani, ahol az első a vásárlás, a második helyen a rokonok, barátok meglátogatása áll, ezt pedig a vízparti kirándulások követik. A kirándulások legjellemzőbb időszaka a nyár volt, a többi évszak kisebb mértékben, közel azonos arányban kapott szerepet.

Az utak szerveződésénél visszaköszönnek a bevezető kérdéseknél tapasztaltak, vagyis a legtöbben (74%) a családtagokkal, vagy barátokkal (33%) együtt, saját maguk szervezték az utakat. Csoportos szakszervezeti utakon a megkérdezettek 31%-a vett részt. Látható, hogy ez esetben a szerveződés megegyezik az előző részben szemléltetett ábra megoszlásaival. A kirándulások finanszírozása legnagyobb részt saját erőforrásból (60%), illetve szakszervezeti támogatással kiegészítve (40%) történt.

8. ábra: Belföldi kirándulásokon való részvétel lehetőségeinek változása a válaszadók véleménye alapján

Forrás: saját adatok alapján saját szerkesztés

A kérdőívben mindegyik rész után megkértem a kitöltőket, hogy öt lehetőség közül (tulajdonképpen egy ötös skálás módszerrel) válasszák ki, szerintük hogyan változtak a lehetőségeik az utazásokon való részvétel tekintetében a rendszerváltást megelőző évekhez képest. Az eredmények átláthatósága érdekében finomhangoltam a válaszokat három kategóriába sorolva azokat. A „sokkal jobb” és a „kicsit jobb” válaszokat együtt, az „*inkább*

jobb” kategóriába, a „*sokkal rosszabb*” és „*kicsit rosszabb*” válaszokat pedig az „*inkább rosszabba*” soroltam¹⁹. Ennek eredménye látható a 8. ábrán, ami szerint a kitöltők több mint fele úgy gondolja, hogy a lehetőségei negatív irányba változtak. Amint azt láttuk, azok, akik nem tudtak részt venni ezeken az utazásokon, időhiányra és anyagi gondokra hivatkoztak. Az időhiány sok mindenből fakadhat. A 2000-es évek vizsgálatában ennek háttérében leggyakrabban a munkahelyi és az otthoni teendők álltak. Ez az eredmény azt engedi következtetni, hogy a rendszerváltást követő elszegényedés áldozatai, ma a gyenge anyagi helyzetük miatt többet dolgoznak, ami miatt viszont időhiányban szenvednek és a kör tulajdonképpen bezárul, amiből csak nagyon nehezen tudnak kikerülni (24 év alatt nem sikerült).

A külföldi kirándulásokra vonatkozó kérdéseknél még a kiutazási korlátozások enyhítése ellenére sem lehetett számításon kívül hagyni az útlevel tényét, ezért ennek birtoklási arányára is kíváncsi voltam. A nyolcvanas években a válaszadók 80%-a rendelkezett kék színű útlevelemmel. Külföldi kiránduláson 72%-a vett részt a megkérdezetteknek. Látható tehát, hogy az útlevelemmel rendelkezők száma nagymértékben fedi a külföldre utazók számát. Ezek az egynapos utazások természetesen legnagyobb részt a szomszédos országok irányába valósultak meg, azonban nem elhanyagolható maga az utazáson való részvétel ténye.

Ugyan magas volt a külföldi kirándulások részvételi aránya, a gyakoriság már messze elmarad a belföldiekétől. 38,9%-a mondta azt a külföldi kiránduláson részt vetteknek, hogy a *nyolcvanas években többször, de nem éves rendszerességgel*, 24,4% évente *legalább egyszer*, 23,3%-uk pedig *az említett időszakban legalább egyszer* töltött egy napnál kevesebb időt külhonban. A maradék 13,4% évente többször is utazott külföldre kirándulás céljából. Itt már az otthonmaradás okainál jobban kiugrott az anyagi okokra való hivatkozás (60%). Ez egyértelműen az alacsony szinten tartott bérekre utal. A megkérdezettek véleménye a külföldi utazásokon való részvételi lehetőségek változásáról igen megoszlik. 56% mondta azt, hogy inkább jobb lett a helyzet, 48% pedig inkább rosszabbnak látja a mai lehetőségeket a rendszerváltás óta. Mivel kifejezetten a véleményekre voltam kíváncsi, ezért azokat is megkérdeztem, akik nem vettek részt külföldi kirándulásokon a nyolcvanas években. A torzítást kizárandó megnéztem csak a külföldre utazottak válaszainak arányát, ami még jobban csökkentette a különbséget. 46% mondta azt, hogy inkább jobb és 44%-uk szerint inkább rosszabb a helyzet. Ennél a kérdésnél tehát további összefüggések keresése szükséges ahhoz, hogy fény derüljön a nagyfokú megosztottság háttérére. Mivel az összehasonlításnál az

¹⁹ Ezt a finomhangolós módszert a kérdőív többi, hasonló jellegű kérdéseinél is alkalmaztam (13. és 14. ábrák)

üdülésekre fektettem nagyobb hangsúlyt, ezt most nem teszem meg, azonban így is érdekes, hogy az eredmény nem lett egyértelműen pozitív.

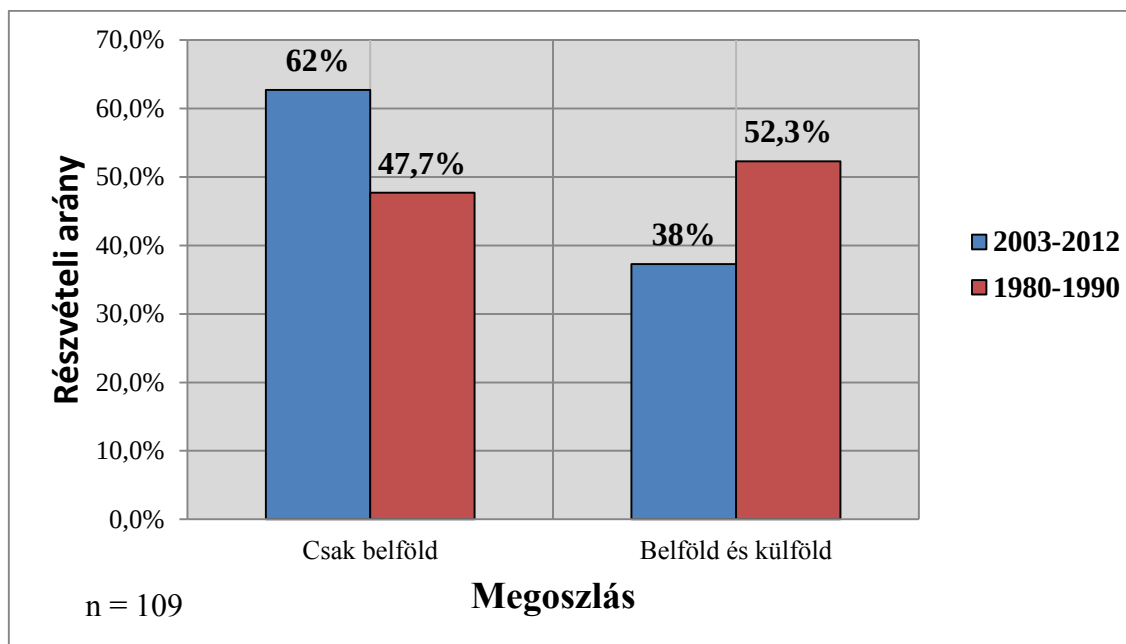
4.2.3 Üdülések belföldön és külföldön

A célkitűzések között tárgyalt hipotézisek közül az első arra vonatkozott, hogy az 1980-as évek óta a magyar lakosság utazási szokásai egyáltalán nem változtak, vagy kis mértékben romlottak. Ezt az állítást több szempont alapján is igyekszem megvizsgálni. Először összevetem a belföldi és külföldi utazásokon való részvételek arányát, majd a magyar lakosság legkedveltebb külföldi célországainak összetételét vizsgálom meg mind a két időszakban. A belföldi desztinációkat a kutatásban nem vizsgáltam. Abból indultam ki, hogy a nyolcvanas években rengeteg belföldi utazáson vett részt a magyar lakosság, vagy szakszervezeti, vagy önálló szervezéssel. Az emlékezeti alapon történő lekérdezésben nem lehetett volna pontosan felderíteni a legnépszerűbb desztinációkat. Mivel a külföldre történő utazások sokkal ritkábban fordultak elő, mint a belföldiek, és a korlátozások miatt sokkal unikálisabb élményfaktorkkal bírtak, ezért ebben az esetben az eredmények feltételezhetően inkább közelíthetők a valósághoz.

A többnapos belföldi és külföldi irányultságú utazások megoszlását a 9. ábra prezentálja. A 2003-2012 közötti időszakból rendelkezésre álló elemzések az utazásokat irányultság szerint három típusra bontják: „*csak belföldi*”, „*csak külföldi*” és „*mindkettő*”. Ezt a bontást a felmérésnél nem lehetett volna kivitelezni, mivel az eredmények alapján összesen egy fő volt a mintában, aki csak külföldre utazott. Ezt a kategóriát ezért összevontam a belföldre és külföldre is utazókéval. Nagyon érdekesen alakult a megoszlása a két kategóriának. Az ábrán azt látjuk, hogy az utóbbi tíz évben a csak belföldi utazásokon való részvétel (tehát az adott évben/időszakban nem történt külföldi utazás) jóval magasabb, mint az 1980-as években. A belföldi utazások esetében szorosabb eredményre számítottam, azonban nem elhanyagolható, hogy az összevont értékelés is tartalmaz határon belüli utazásokat. A belföldi és külföldi utazások (vagyis az adott évben/időszakban belföldön és külföldön is tett utazást) arányát megvizsgálva viszont azt a meglepő eredményt kaptam, hogy a válaszadók körében a '80-as években tett külföldi utazások lényegesen meghaladják az utóbbi tíz évét. Erre is többféle magyarázat létezik, azonban tény, hogy ez a szám meglepően magas az akkori körülményeket és a mostaniakat összehasonlítva. Ahogy az a 3. fejezetben elhangzott, Magyarországon a kiutazások liberalizálása már a hatvanas évek vége felé megkezdődött. A '80-as években ez a tendencia tovább fokozódott, tehát akinek volt anyagi kerete (lévén az alacsonyan tartott

jövedelmek miatt a külföldi utazások meglehetősen drágák voltak), az szabadabban utazhatott a keleti blokkon belül. A jövedelmek szintjéből tudjuk, hogy a válaszadók nagy hányada felsőfokú végzettséggel rendelkezik, és náluk a jövedelmi szintek is kedvezőbben alakultak. Nem lehet elmenni amellett sem, hogy a kitöltők nagy hányada a jövedelmi szintjét átlagosnak, vagy átlagon alulinak ítéli meg jelenleg. A külföldi utazások nagymértékben hozzájárulnak ahhoz, hogy az életszínvonalunkat magasabbra értékeljük az átlagnál. Mivel a határátlépéssel járó turizmus a számok szerint csökkent, ezért ez is hozzájárulhat ahhoz, hogy a válaszadók jelenleg átlagkörűlinek, vagy átlagon alulinak ítélik meg a helyzetüket. A 2003-2012 közötti években a csak külföldi utazásokon résztvevők 16,7%-át, a belföldön és külföldön is utazók pedig 21,3%-at tették ki a lakosságnak.

9. ábra: A több napos utazásokon való részvétel aránya és megoszlása a két időszakban irányultság szerint

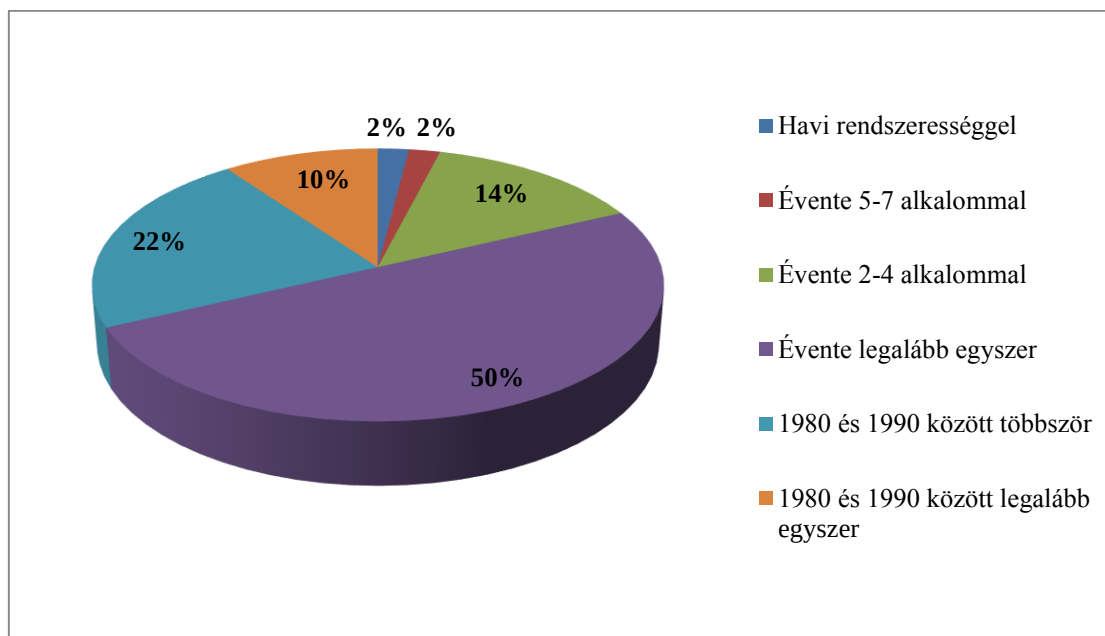
Forrás: saját szerkesztés a kutatás, és az MT Zrt. 2003-2012 közötti lakossági felmérések adataiból

A 9. ábrához kiegészítő információ továbbá az is, hogy az utóbbi tíz évben az utazásokon való részvétel, irányultságtól függetlenül a lakosság (válaszadók) 61%-a vett részt. Ez a szám a kérdőívet kitöltők alapján az 1980-as években 86% volt, vagyis a lakosság nagyobb számban vett részt az akkori több napos utazások turizmusában. A 9. ábrán egyébként ezeknek a részvételi arányszámoknak a bontása látható a két korszakra vonatkozóan, a 109-es elemszám pedig a nyolcvanas évekre, tehát a felmérés eredményeire vonatkozik.

Az eredmények tükrében felmerülhet bennünk a kérdés, mivel a vizsgálat alapja egy tíz éves periódus, milyen gyakorisággal utaztak a '80-as években. A belföldi utazások vonatkozásában erre a kérdésre a 10. ábra ad választ. A számok itt sem hazudnak, a válaszadók fele évente legalább egyszer részt vett belföldi üdülésen, ami viszont kirívó, hogy 14% azt válaszolta, hogy évente többször, 2-4 alkalommal üdült ebben az időszakban. Ennél a bontásnál a jövedelmek szintje nem befolyásolta meghatározóan az utazásokon való részvétel gyakoriságát.

Az *évente legalább egyszer* belföldön üdülők 55,6%-a az 50-100 e Ft-os, és a 150-200 e Ft-os jövedelemsávokból került ki fele-fele arányban, a 100-150 e Ft-os sávba tartozók pedig 20,4%-át adták ennek a gyakoriságnak. Az *évente 2-4 alkalommal* üdülők 37,5%-a tartozik a 150-200 e Ft-os sávba, míg ugyancsak 37,5%-uk az 50-100 e Ft-os és 100-150 e Ft-os sávba, fele-fele arányban. A belföldi üdülések esetében láthatjuk, hogy a jövedelmi helyzet csak csekély mértékben határozta meg az utazások gyakoriságát, illetve nem kellett extrém gazdagnak sem lenni ahhoz, hogy évente több mint egyszer részt lehessen venni több napos utazáson. E mögött természetesen nagymértékű állami támogatás állt, és szakszervezeti képviselet.

10. ábra: Belföldi utazásokon való részvétel gyakorisága 1980-1990 között

Forrás: saját adatok alapján saját szerkesztés

A külföldi üdüléseken résztvevők 16%-a válaszolta azt, hogy *évente legalább egyszer*, 14%-a a *tíz év alatt többször, de nem éves rendszerességgel*, 11%-a pedig *legalább egyszer a '80-as évek alatt* útra kelt több napos határon túli tartózkodásra.

A válaszadók csekély 14%-a, akik nem vettek részt belföldi többnapos utazásokon, legnagyobb mértékben (76,5%) az anyagi gondokra hivatkoztak. Az üdülések esetében már egyértelműen a nyári időszak volt domináns, az utazások 81%-a történt május és szeptember között. Az utak nagy része, 63,3%-a, itt is, mint a kirándulásoknál, családdal, vagy barátokkal együtt történő saját szervezéssel ment végbe. Ehhez képest viszonylag alacsony részarányban, mindössze 20,2%-ban voltak azok, akik ez időszakban szakszervezeti beutalóval, illetve 11,2%-ban csoportos szervezéssel vettek részt belföldi üdüléseken. Ezek a számok is jól mutatják az utazások önállósulását a nyolcvanas években.

A rendszerváltás előtti tíz évben nem csak az utazások lehetőségei indultak javulásnak, de a személyes feltételek is. A közlekedési eszközök kérdésében az utazások helyszínére, a válaszadók az esetek 45,6%-ában személygépkocsival, 27,2%-ában vonattal és 25,3%-ában autóbusszal jutottak el. A vonat és az autóbusz használatának korábban tapasztalható magas aránya tehát itt már elkezdett visszaszorulni a személygépkocsik egyre gyakoribb használatával.

Érdeemes megnézni, hogy hogyan alakult a nyolcvanas és a 2000-es években a külföldi célterületek összetétele, vagyis az, hogy melyik országok voltak a leginkább látogatottak. A magyarok által leggyakrabban látogatott hat külföldi desztinációt a 11. ábra szemlélteti mind a két korszakban. Elég nehéz lenne rangsorba állítani az országokat az alapján, hogy melyik rendelkezik nagyobb értékkel a látogatás szempontjából. Ehhez igen bonyolult szempont rendszerre lenne szükségünk, hiszen arra, hogy egy ország mennyire vonzó a turisták számára, azt a makrokörnyezeti hatásokon kívül (gazdasági, politikai, természeti stb.) a nemzeti turisztikai marketing felkészültsége és kommunikációja ugyanúgy befolyásolja, mint a kínálati elemek fúziója. A 11. ábrát, hogy ha jobban szemügyre vesszük, akkor azt tapasztaljuk, hogy az évek során a magyarok látogatásai alapján hat legnépszerűbb ország összetétele szinte semmit sem változott. Annyi történt, hogy megváltozott a gyakorisági sorrend, illetve a '80-as éveknél 4. helyet elfoglaló Lengyelország kikerült ebből a top listából, és a helyét Horvátország váltotta fel a 2. helyen a 2000-es évektől. Ennek a magyarázata egyrészt lehet az országok viszonylagos közelsége, ami összefüggésben van a magyarok gyenge mobilitásával, illetve azzal a ténnyel, hogy nem szeretnek hosszú időt távol tölteni az otthonuktól. Másik indoklási lehetőség az, hogy a magyarok számára, egyben a közelség ténye miatt is, ezek a desztinációk

a legmegfizethetőbbek, illetve a legjobban ismertek is. Ez alapján megállapítható tehát, hogy a tömegek (a magyar lakosság többsége) számára a rendszerváltás és az Európai Unió csatlakozás csak elviekben teremtette meg az utazási szabadságot. A gyakorlatban, még mindig ott vannak az anyagi tényezők, a mobilitás hiánya, és egy kicsit messzemenőbb következtetést levonva, úgy gondolom, hogy a szocializációs tényező is közre játszik az utazások alakulásában. Itt egyszerűen arra gondolok, hogy nem lettünk ránevelve a nagyobb, felfedező, új élményeket szerző utazásokra. Gondoljunk csak az angolszász kultúrára. Eltekintve a gazdasági különbségektől, az angolok, amerikaiak, ausztrálok számára alapvető feltétele a felnőtté válásnak, hogy megismerjék a világot. Ezt pedig hatalmas körutak formájában teszik, sokszor úgy nevezett „low-budget” módon, vagyis stoppolnak, ismerősök ismerőseinél szállnak meg, mind-mind annak érdekében, hogy a fiatal felnőttek felfedezzék a körülöttük létező kultúrákat, és megtalálják saját helyüket a világban. Ez egy nagyon fontos kulturális különbség, ami egyértelműen hozzájárul a sikeres felnőtté váláshoz.

Ennek a kulturális felfogásnak a megteremtését célozzák meg a különböző cserediák programok (pl. Erasmus, Campus Hungary stb.), vagy a 2000-es évek közepétől népszerűvé váló kereskedelmi irány, az ügynökségeken keresztül történő közvetítése az egyetemistáknak, főiskolásoknak.²⁰

11. ábra: Az első hat leggyakoribb külföldi desztináció a '80-as és a 2000-es években

A leggyakrabban látogatott úticélok sorrendben 1980-1990 között					
1	2	3	4	5	6
Csehszlovákia	Ausztria	Németország	Lengyelország	Olaszország	Románia
A leggyakrabban látogatott úticélok sorrendben 2000-2013 között					
1	2	3	4	5	6
Ausztria	Horvátország	Románia	Olaszország	Németország	Cseh köztársaság

Forrás: saját szerkesztés a kutatás, és az MT Zrt. 2000-2013 közötti lakossági felmérések adataiból

Visszatérve a két korszak hat legnépszerűbb külföldi célterületének a vizsgálatához, tisztán látszik, hogy a magyarok utazási szokásai, ezen a területen 24 év alatt nem változtak.

²⁰ A legnagyobb közvetítő ügynökség Magyarországon ma a Camp Leaders Hungary Kft., ami amerikai gyerektáborokba és szállodákba, illetve Új-Zéland irányába segítik a felsőoktatásban tanulók mobilitását.

Ennél az eredménynél két további tényező lehetőségét kell számításba vennünk. Az egyik, hogy a rendszerváltásnál felszabaduló, illetve az EU csatlakozással légiesülő határok előnyeit a nyugati, távolabbi utazások tekintetében a magyar lakosság körében kisebb számban jelenlévő tehetősebb rétegek tudták igazán kihasználni. Tehát az utazás szabadságát ugyan megkaptuk 1990 után, azonban az utazáshoz szükséges alapfeltételek (diszkrecionális jövedelem, motiváció) meglete hiányos, így az irányultság szempontjából az úticélok nem tudtak változni. A sorrend elemzésére nem térek ki, hiszen a gazdasági, politikai helyzet a '90-es évektől hektikusan változik Európa országaiban.

Láthatjuk tehát, hogy a külföldi úticélok tekintetében a megkérdezettek utazási szokásai mit sem változott. Korábban már említésre került, hogy a belföldi utazások desztinációit nem lehetett volna érdemben felmérni ennyi idő távlatából. Az a tendencia azonban érdekes és mindenképpen említésre méltó, ahogyan a belföldi utazások leggyakoribb motivációi változtak. A turizmusban való részvétel polgári megközelítéséből azt tudjuk mondani, hogy a legfontosabb ok, amiért útra kelhetünk, az eddig végzett munka fáradalmainak a kipihenése, a feltöltődés, ahhoz, hogy újult erővel láthassuk el a feladatainkat a visszatérést követően.

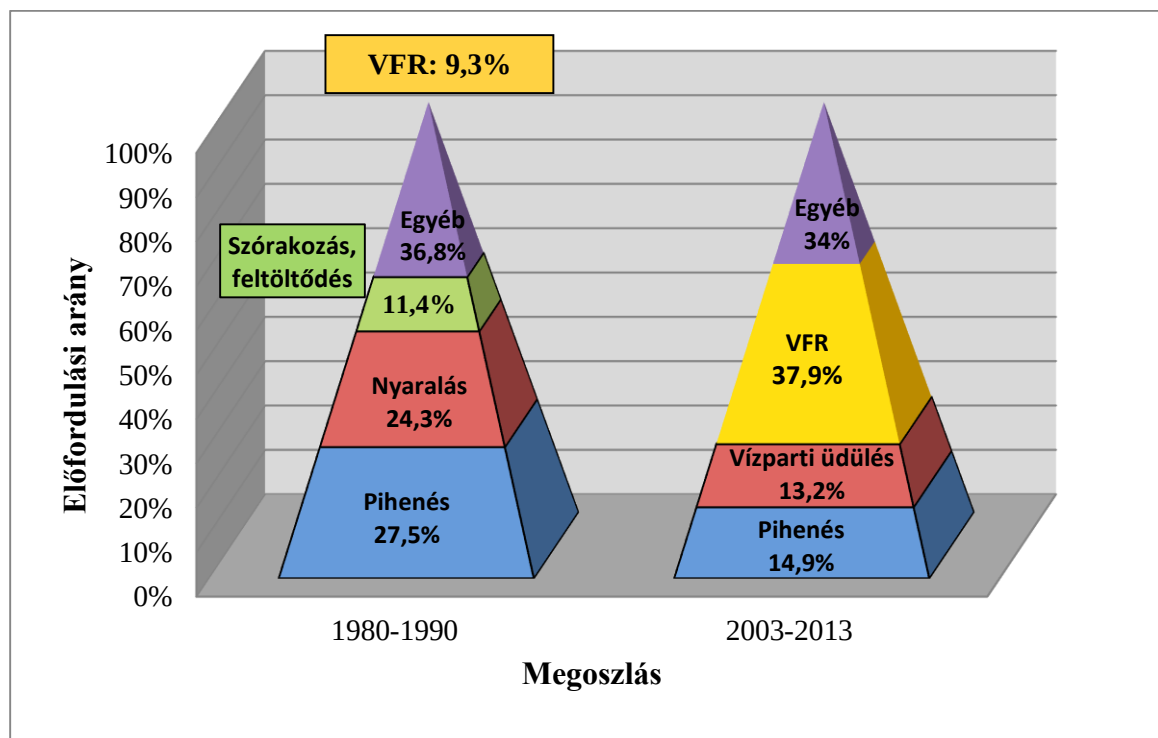
Ezt a gondolatmenetet tökéletesen követi a nyolcvanas évek utazási motivációinak a megoszlása. A 12. ábrán azt láthatjuk, hogy az 1980-1990 közötti időszak belföldi utazásainak több mint 60%-a az említett szabadidő felhasználás filozófiájába tartozik, tehát a pihenés, a nyaralás és a szórakozás, kikapcsolódás a meghatározó ok. Ezzel szemben a 2003-2013 évek közötti belföldi utazások motivációinak megoszlásának aránya jócskán átrendeződött. Közel 40%-a a lakosság utazásainak a VFR (visiting friends and relatives), vagyis a rokonok és barátok meglátogatásának kategóriájába tartozik. Ehhez képest mind a nyaralási típusok egy részét képező vízparti üdülések, mind a pihenési célzatú utazások több mint 10-10%-al szorultak vissza. Ezzel a két motivációs kategória együtt sem éri el az utazások 30%-át. Az indoklása ennek a jelenségnek úgy gondolom ismételten visszavezethető az utazásokból való kimaradások indokaira, tehát az anyag nehézségekre és a munkából, otthoni teendőkből fakadó időhiányra. A két időszakot prezentáló piramisok csúcsain elhelyezkedő egyéb kategóriák olyan utazási motivációkat tartalmaznak, amik kisebb százalékokban voltak megemlítve, az utóbbi tíz év esetében például ritkán, nem éves rendszerességgel. A 2003-2013 közötti időszakban nagy hangsúlyt szerző VFR a nyolcvanas években kevesebb, mint 10%-os részarányban fordult elő.

A belföldi üdülések részvételi lehetőségeiről való vélekedés érdekes módon szinte ugyanúgy alakult, mint a külföldi kirándulások megoszlása. A megkérdezettek 46%-a mondta

azt, hogy szerintük inkább rosszabb, 43%-a pedig, hogy inkább jobb a helyzet most, mint a rendszerváltás előtt, 11% ugyanolyannak értékeli a két korszakot ebből a megközelítésből. Ettől már számottevőbb véleménykülönbség alakult ki a külföldi üdülések esetében, ahol a többség, 51,3% azt mondta, hogy a részvételi lehetőségek javultak mostanra, de még mindig egy egészen erős bázisa, 35,2%-a a megkérdezetteknek azt válaszolta, hogy inkább rosszabb irányba alakult a helyzet.

A válaszadók vélekedése tehát eléggé nivellált a két korszak összehasonlítása szempontjából. Ennek sok minden lehet az oka, de a vizsgálódás ezen fázisa már a kutatás későbbi periódusában fog megtörténni. Azt tisztán tükrözik az adatok, hogy lényeges változásokon mentek át a magyarok utazási szokásai a kérdőív kitöltőihez képest. A legmarkánsabban talán az látszik, hogy lényeges hatással van még a mai napig is a rendszerváltás következtében végbemenő elszegényedése az embereknek. Mondhatnánk azt is, hogy össztársadalmi szempontból ezek az adatok nagyon elszomorítóak, és ahogyan Lengyel Márton (2004) fogalmazott, a változás, az irányadó modell hiányában nagyon lassan megy végbe. Ehhez én talán annyit tennék hozzá, hogy ez a kívánatos modell, ami az országot a kapitalizmusba tudja szocializálni, még a mai napig várat magára.

12. ábra: A belföldi több napos utazások motivációinak megoszlása

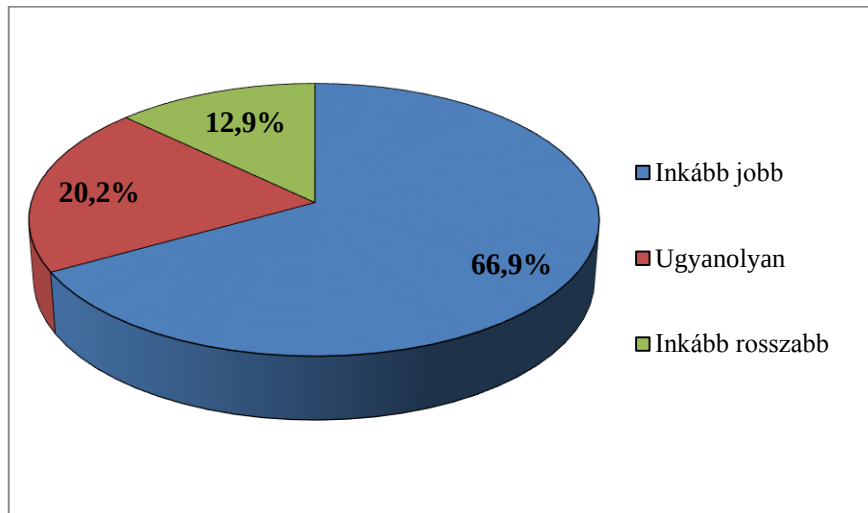
Forrás: saját szerkesztés a kutatás, és az MT Zrt. 2003-2013 közötti lakossági felmérések adataiból

4.2.4 Kitöltői vélemények a turizmusban való részvétel lehetőségeinek változásáról

A kérdőívem utolsó, utazási szokásokra vonatkozó szakaszában leginkább arra voltam kíváncsi, hogy a kitöltők hogyan értékelik az ország 2004-es csatlakozását az Európai Unióhoz a saját lehetőségeik szempontjából. Mind gazdaságilag, mind a turizmus tekintetében egy fontos mérföldkő ez a 2000-es évek alatt Magyarország számára. Az Európához való tényleges csatlakozástól (felzárkózási kísérlettől), a lakosság reményei újraéledhettek a jóléti állam eljövételével kapcsolatban. A turizmust szokás a „béke iparának” is nevezni, ami egy helyén való megállapítás, hiszen háború idején tapasztalhatóan megszűnik létezni. Európa történelmében a jelenleginél békésebb állapot, és nagyobb kohéziós törekvések még nem voltak, ezért kiváltképp érvényesül a turizmus szerepe. Alátámasztja ezt az is, hogy a világ GDP-jének 9%-át adja ez az iparág, illetve a nemzetközi turistaérkezésekben évente 3-4%-os növekedés jelentkezik. A turizmus gazdaságilag meghatározó szerepe világszerte hozzájárul a munkahelyteremtéshez, ami az interszektorális jellege, és multiplikátor hatása miatt csaknem minden iparágban jelentkezik. Egy ország lakosságának vonatkozásában mind a belföldi, mind a külföldi utazásoknak megvan a sajátos hasznosulási foka, amik az egyének fejlődését és a gazdaságok bővülését is szolgálja. Mindezek tudatában úgy gondolom, hogy egy ország lakossága, ha valamilyen oknál fogva nagy százalékban nem tud bekapcsolódni a saját, belföldi-, és/vagy a nemzetközi turizmusba, az hosszútávon negatív következményekkel járó katasztrófa.

A kérdőív ezen szakaszában megkérdeztem a kitöltőktől, hogy véleményük szerint milyen irányba változtak a lehetőségeik az EU csatlakozást követően a turizmusba való bekapcsolódást illetőleg (13. ábra). A válaszadók 66,9%-a szerint a lehetőségeik *„inkább jobb”* irányba változtak az EU tagsággal. Az *„ugyanolyan”* és az *„inkább jobb”* válaszokat tulajdonképpen össze is vonhatnánk a vizsgálathoz, hiszen ha valami nem ront a helyzetünkön, azzal mindenképpen nyertesek vagyunk. Elgondolkodtató azonban az, hogy a véleményezők 12,9%-a szerint a lehetőségeik *„inkább rosszabbak”* lettek a csatlakozást követően. Ezen válaszadók demográfiáját szemrevételezve semmilyen egységes jellemző nem került meghatározó szerepbe, amiből következtetéseket vonhattam volna le, ezért előfordulhat, hogy mindössze, a már korábban említett „magyar pesszimizmus” jelentkezik ebben a közel 13%-ban.

**13. ábra: Kitöltők véleménye a turizmusba való bekapcsolódás
lehetőségének változásáról az EU csatlakozást követően**

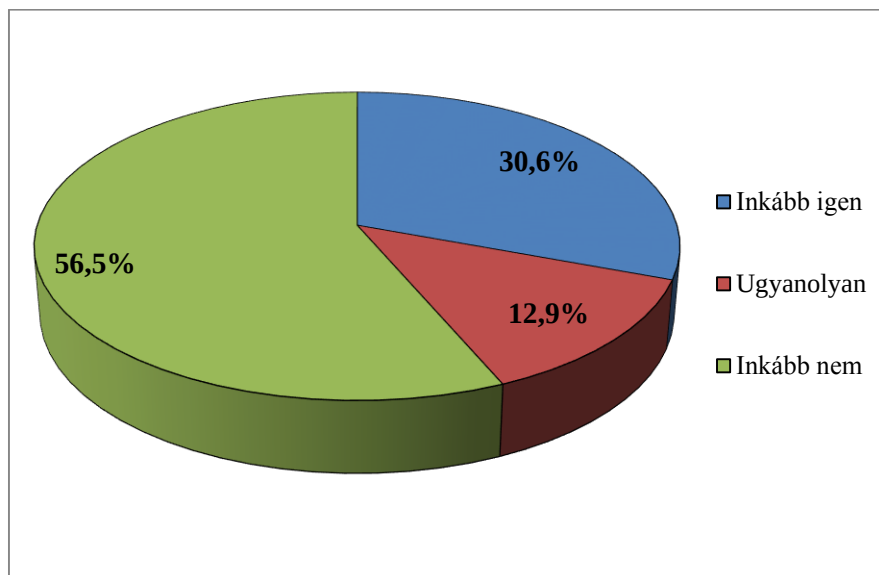

Forrás: saját adatok alapján saját szerkesztés

Az előző kérdés logikailag azt követelte meg, hogy megkérdezzem, mennyire tudnak élni a csatlakozás adta lehetőségekkel, a határok légiesülésével a válaszadók (14. ábra). Az arányok itt, az előző kérdés válaszaihoz képest meglepően alakultak. A kérdőívet kitöltők 56,5%-a mondta azt, hogy „*inkább nem*” tud élni az utazási szabadság lehetőségeivel. Itt is egy finomhangolós módszert alkalmaztam, így az „*inkább nem*” lehetőséget megjelölők, a válaszaik alapján nagyon keveset, vagy egyáltalán nem utaznak külföldre. Ez az arány, még az „*inkább igen*” és „*ugyanolyan*” válaszok összevonása mellett is borzasztóan magas. Itt ismételten megjegyezném, hogy a kérdőívet kitöltők 65%-a az 52-61 év közötti korosztályba tartozik, akik néhány fő kivételével mai napig gazdaságilag aktívak.

Az ebben az irányban való vizsgálódást azzal folytattam, hogy megkérdeztem a kitöltőket, az utóbbi öt évben (2009-2014 között) vettek-e részt kirándulásokon, illetve üdüléseken. Ezt a két kérdést irányultság nélkül tettem fel, vagyis nem különítettem el a belföldi és külföldi utazásokat. A kirándulások esetében a válaszadók 47,2%-a éves rendszerességgel, 15%-a az öt év alatt többször, 14%-a pedig ebben a periódusban legalább egyszer részt vett egy napnál rövidebb utazáson. Viszonylag kevesen, a megkérdezettek 16%-a egyáltalán nem vett részt kiránduláson az említett időszakban.

14. ábra: Kitöltők válaszai arra, hogy tudnak-e élni a határok átjárhatóságával

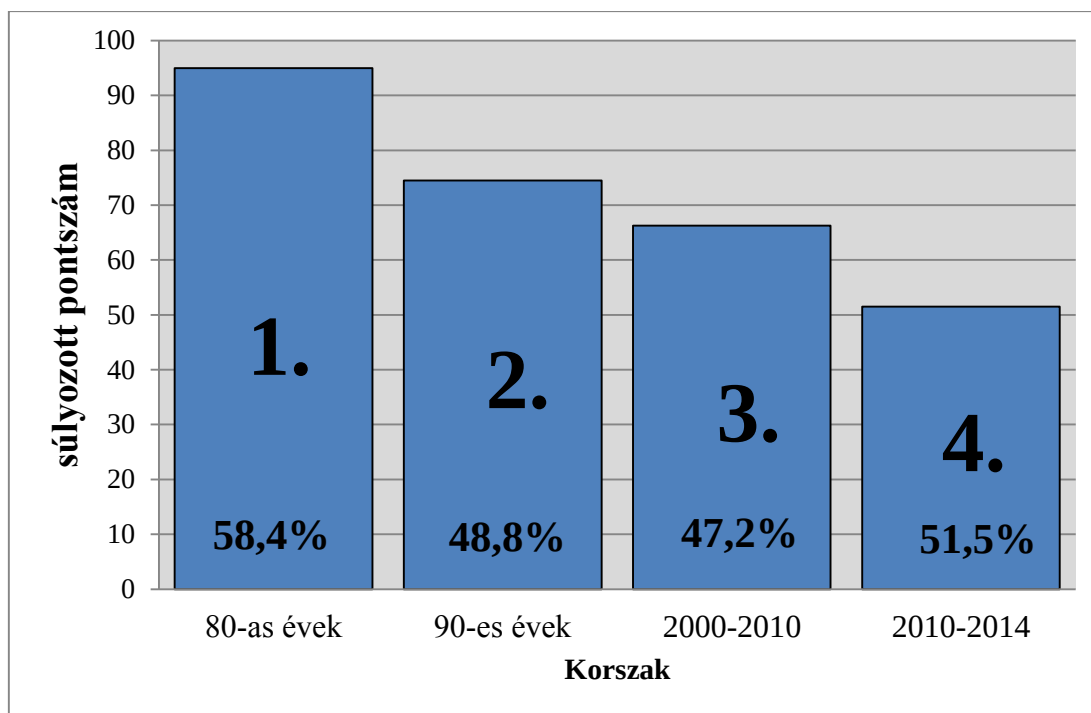

Forrás: saját adatok alapján saját szerkesztés

Hasonlóképpen alakult az üdüléseken való részvételi arány is. 46% mondta azt, hogy éves rendszerességgel utazott az elmúlt öt évben, azonban itt már hangsúlyosabb volt az „*évente egyszer*” válaszok aránya (36%), míg a kirándulásoknál többen mondták azt, hogy évente többször utaztak. Ez a különbség az utazások jellegéből fakadóan teljesen érthető. Azok aránya, akik egyáltalán nem vettek részt üdüléseken, már jóval magasabb (28%), mint a kirándulásoknál. Ennek oka leginkább a többnapos utazások költségvonzata lehet, amit sokan nem engedhettek meg maguknak az elmúlt időszakban. Ez kifejezésre is kerül egy későbbi kérdésnél, ahol a válaszadók 66%-a jelöli meg az anyagi helyzetet, mint az utazási lehetőségeire ható negatív tényezőt a '80-as évekhez képest. Ennél a kérdésnél tulajdonképpen a MÁST adataival megegyező eredményeket kaptam. Fontos volt ez a kérdés abból a szempontból, hogy kiderüljön, az utazási szokásokat befolyásolja-e kedvezőtlenül az időskorúak feltételezhetően gyengébb egészségi állapota. Ezt a tényezőt mindössze 22%-a jelölte meg a kitöltőknek, amivel megegyezett az időhiányt megemlítők aránya, ugyancsak 22%. Ha már a negatív tényezők kiderültek, kíváncsi voltam arra is, hogy mik azok a pozitívumok, amik viszont segítik azok helyzetét, akik bekapcsolódnak a turizmusba. A legnagyobb arányban az utazási idő lerövidülését (28%), és a kielégítő közlekedési feltételeket (26%), illetve az utazási támogatásokat, kedvezményeket (16%) jelölték meg ennél a kérdésnél.

Mielőtt befejezném az utazási szokásokkal foglalkozó rész tárgyalását, részletesebben is kitérek a válaszadók véleményére a korszakokat illetően. A kérdőív témáját záró fejezetében megkértem a kitöltőket arra, hogy a nyolcvanas évektől kiinduló tíz éves periódusokat rakják sorrendbe egytől négyig az alapján, hogy melyik volt életük legjobb szakasza.

15. ábra: A válaszadók sorrendje az alapján, hogy melyik volt életük legjobb periódusa

Forrás: saját adatok alapján saját szerkesztés

Az eredményeket a 15. ábra mutatja be, amin látható, hogy a személyes értékelések az időrendet követik csökkenő sorrendben. A sorszámok alatt elhelyezett arányszámok azt mutatják, hogy a mintából mekkora százalékban helyezték el az adott korszakot az eredményül kapott helyre. Alapvetően két okát állapítottam meg ennek az eredménynek. Az egyik összefügg a rendszerváltással, tehát az anyagi helyzet-, és a rendszer változásával kapcsolatos elégedetlenségek, fokozatos kiábrándulások okozta társadalmi közérzet. A másik egy sokkal egyszerűbb magyarázata ennek a tendenciának, bár hozzá kell tennem, hogy ez a vélekedés tipikusan számításba veszi a magyarokra jellemző pesszimizmus hajlandóságát. A vizsgálatba bevont személyek az első számú periódusban, vagyis a nyolcvanas években éltek „fénykorukat”, vagyis 1980-ban voltak 18-28 éves kor közöttiek. Talán mondhatjuk azt, hogy Magyarországon általános tendencia az idősödést negatív érzelmekkel összekötni. A gyakran elhangzó válasz: „öreg vagyok én már ehhez” is arra utal, hogy korábban, fiatalon egy másfajta eszméhez nevelték a mostani idős generációt, mint amit a modern kapitalizmus hirdet. Itt

megint csak az angolszász országokat hoznám fel példának, ahol az élet 60 éves kor felett egyáltalán nem áll meg, sőt, igen aktívan részt vesznek a turizmusban és egyéb társadalmi tevékenységekben. Ezt a tendenciát viszont már nem lehet csak a szocializáció számlájára írni, hiszen ahhoz, hogy az időskorúak is megfelelően részt tudjanak venni különböző típusú és hosszúságú utazásokon, már szükséges a jóléti állam megléte, a stabil gazdaság és a kielégítő egészségügyi rendszer.

4.3 Az eredmények hasznosíthatósága

A témám összetettségét és társadalmi fontosságát illetően hosszú távú kutatási potenciállal rendelkezik mindaddig, amíg az említett átmeneti korszak teljesen le nem zárul. A lekérdezéseket a dolgozat megírásán túl is folytatni kívánom, legalább a minta reprezentatívvá tételéig az Észak-magyarországi régióra vonatkozóan. A kutatás eredményeit feldolgozó részben néhány kérdésnél a mélyebb összefüggéseket nem vizsgáltam kimerítően, mivel ezekhez már szükség lesz a reprezentatív mintára, hogy bármilyen következtetést levonhassak. Amint ezt a fázist elérte a lekérdezés, és készen vannak az elemzések, az eredmények függvényében egy országos szintű felmérésre is kiterjeszthető a kutatás.

A téma elméleti háttere is fontos szerepet játszik abban, hogy rájöjjünk, az ország és a társadalmunk nem fog egyhamar megváltozni magától. A magyar lakosság úgy gondolom, abban a sajátos helyzetben van, hogy az anyagi jólét megszerzését követően is csak hosszú idő után lenne képes jelentős és maradandó fejlődésre. Nem lehet mindent a materiális javak nem kielégítő rendelkezésre állásának a számlájára írni, hiszen alapvető kulturális hiányosságaink, lemaradásaink vannak a nyugat-európai országokéval szemben. Úgy gondolom, hogy a turizmus eredményesen helytállna, mint a mobilitási hajlandóság szocializációs közege. Ma már nincsenek zárva a határok, a turizmus nem a központi hatalom mumusa többé. Mindenképpen érdemes lenne fontolóra venni a magyar és nemzetközi turizmus lehetőségeinek és hatásainak részletes ismertetését a közoktatásban, illetve az utazásra, a mobilitásra nevelni a magyar fiatalokat, már gyerekkoruktól.

Az eredmények további elméletalkotási lehetőséget vetnek fel a magyar lakosság tekintetében. A rendszerváltással egy olyan sajátos társadalmi miliőt sikerült teremtenie az országnak, amire méltán illik a „*kacizmus*”²¹ szó megalkotása. Ezen a nyomvonalon

²¹ Fábry Sándor saját szóhasználata az ország politikai és gazdasági berendezkedésének anomáliájára, vagyis a „kapitalista-szocializmus”-ra.

elindulva, a magyarok egyes, szocializmusbéli rendszerhez igazodott attitűdjeinek az átörökítését²² számításba véve, eljutok a *szocializációs affér*²³ kifejezéséig. Ezt egy folyamat jelenségeként értelmezem. A kutatásban vizsgált 52-61 közötti korosztály gyermekként még jócskán a szocializmus eszméi szerint szocializálódott az iskolában és a családban, fiatal felnőttként pedig egy lassan liberalizálódó, változó világhoz kellett igazodnia. Ezt még tovább bonyolította az 1990-es évek bizonytalan politikai helyzete és a fokozódó elszegényedés, amikor a korosztály már felnőttkorba lépett és leglényegesebb feladata a gyarapodás és az egzisztencia megteremtése lett volna. A 2000-es években extrém módon felgyorsuló elektronikai fejlődés és a globalizáció már csak tetézte ezt a folyamatot.

Ilyen körülmények között képtelenség, hogy széles körben egy egészséges perspektívákkal rendelkező, optimista, jó módú polgári réteg nőjön fel. A *szocializációs affért* kiegészítve a mobilitási hajlandóság hiányosságával, a két jelenség összhatását ***posztoszocialista attitűd zavar***nak neveztem el. Az elméletet a kutatás későbbi fázisai során készülök kidolgozni, aminek a helytállását széleskörű, több tudományágon átívelő részletességgel fogom vizsgálni.

²² Lengyel Márton ezt a jelenséget csak „örökségnek” hívja.

²³ Saját szóhasználat

5. ÖSSZEGZÉS

A problémafelvetéseim természetét illetően azt gondolom, hogy ha sikerülne az osztársadalmi oktatás korábban említett liberalizációja, akkor annak a turizmushoz hasonló multiplikátor hatása lenne a gazdaságra, a kultúrára és sok más területre is. Határozott meggyőződéseim, hogy egy nemzet fejlődő pályára állítását az oktatással, a fejekben kell elkezdni, aztán ha más eszközünk nincs is, az idő és a generációk megteszik a magukét. Amennyiben sikerülne egy ilyen folyamatot véghezvinni, olyan társadalom-földrajzi problémák lehetnének visszafordíthatóak, mint például a városok elöregedése, vagy az itthon kiképzett fiatal tudásbázis nemzetközi migrációja.

A célkitűzések között említett evidenciákat úgy gondolom teljes mértékben sikerült elvetni, hiszen a kitöltők válaszai alapján mind a külföldi több napos utazások, mind a turizmusba való bekapcsolódás élénkebbnek bizonyult a rendszerváltást megelőző tíz évben. A 2000-es évektől kezdődően a magyar turizmus vizsgálatára általánosan elmondhatónak tartom, hogy nagyobb hangsúlyt fektet a szakma tudományos háttere a gazdasági változók vizsgálatára (érthető okokból), mint a magyar lakosság utazási szokásainak vizsgálatára. Ezzel kapcsolatban is javasolható, hogy a pusztán statisztikai mérésekhez csatlakozzanak más tudományágak (például a szociológia, pszichológia) ok-okozati alapon vizsgálódó kutató műhelyei. Ez többek között az eredményesebb turisztikai marketing kommunikációt, illetve a tudományágakon átívelő széles látókör bővítését is elősegítené.

Ugyancsak a célkitűzések bevezető részénél említettem a három hipotézisemet, amik maradéktalanul meg lettek válaszolva. Elmondható, hogy az utazási szokásaink a turizmusba való bekapcsolódás tekintetében, a válaszadók körében, romlottak. Nyílt az olló, nagyobb lett a különbség a szegények és gazdagok között, ami azt is eredményezte, hogy többen lettek azok, akik anyagi problémák és időhiány miatt nem tudnak részt venni utazásokon.

A legkedveltebb külföldi desztinációk összetétele terén nem történt változás az eltelt 24 év alatt. A nagyfokú utazási szabadsággal, amit a rendszerváltás, majd az EU csatlakozással kaptunk, a megkérdezettek válaszai alapján csak kis mértékben tudunk élni, aminek hátterében szintén a magyar lakosság, mai napig jelentkező anyagi problémái állnak.

A kérdőív fejezeteinek végén elhelyezett elégedettségi kérdések eredményei alapján a válaszadók egy dilemmás helyzetben vannak. Tapasztalják a körülöttük lévő megújult világot, és látják a lehetőségeiket, azonban az ország gazdasági körülményei és a lakosság anyagi helyzete nem teszi lehetővé azok teljes mértékű hasznosítását. A kérdőív végén elhelyezett

korszakértékelés pedig egyértelműen azt mutatta meg, hogy a dolgozatban tárgyalt pozitív és negatív tényezők összhatása egy folyamatosan gyengülő bizalmi és közérzeti állapotot eredményezett a válaszadók körében.

A dolgozat egyik legfontosabb megállapítása, ami egyben kutatási megközelítés is, hogy a magyar lakosság utazási szokásai olyan komplex problémakört képeznek, amit a speciális történelmi háttér miatt, nem lehet csak szárazon a statisztikai elemzések szintjén, vagy a turisztikai tényezők megközelítéséből vizsgálni. Foglalkozni kell a különböző korosztályok időben elkülönülő szocializációs körülményeivel, majd ehhez igazodva alakítani például a belföldi turisztikai marketing kommunikációt.

Ugyanúgy, ahogyan a rendszerváltás utáni években az ország számára nem állt rendelkezésre irányadó modellel a változáshoz, úgy a felnövekvő magyar generációk előtt sincsen egy letisztult, követhető példa a sikeres felnőtté váláshoz. Ezzel a feladattal, azt gondolom, hogy az „örökségátadás” miatt a magyar társadalom mai generációi is nehezen birkóznak meg.

A rendszerváltással nem csak az utazás szabadságát, hanem a döntési szabadságot is megkapta az ország. Csak mi vagyunk felelősek azért, hogy milyennek neveljük ki a jövő magyar társadalmát.

6. IRODALOMJEGYZÉK

- Babbie E. (2001): A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Hatodik, átdolgozott kiadás, Budapest, Balassi Kiadó, ISBN 963 506 563 9
- Csikszentmihályi M. (2001): Flow: az áramlat. A tökéletes élmény pszichológiája. Budapest, Akadémiai Kiadó, ISBN 963 05 7770 4
- Giddens A. (2008): Szociológia. Második kiadás, Budapest, Osiris Kiadó, ISBN 978 963 389 9847
- Kovács T. – Papanek G. – Papanek Zs. (2013): A turizmus magyar vonzerőiről. Vezetéstudomány, 44. kötet, 5. szám, pp. 39-46., ISSN 0133 0179
- Lengyel M. (2001): A turizmus általános elmélete. Budapest, Képzőművészeti Kiadó és Nyomda Kft.
- Lengyel M. (2004): A turizmus általános elmélete. Budapest, Kereskedelmi és Idegenforgalmi Továbbképző Kft. – Heller Farkas Gazdasági és Turisztikai Szolgáltatások Főiskolája, ISBN 963 637 237 3
- Michalkó G. (2010): Boldogító utazás: a turizmus és az életminőség kapcsolatának magyarországi vonatkozásai. Második, javított kiadás, Budapest, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, ISBN 978 963 9545 28 1
- Michalkó G. (2012): Turizmológia. Első magyar nyelvű kiadás, Budapest, Akadémiai Kiadó, ISBN 978 963 05 9216 1
- Puczkó L. – Rátz T. (1998): A turizmus hatásai. Aula kiadó Kft. - Kodolányi János Főiskola, ISBN 963 9078 82 4
- Puczkó L. – Rátz T. (2000): Az attrakciótól az élményig: a látogatómenedzsment módszerei. Budapest, Geomédia Kiadó Rt., ISBN 963 7910 77 8
- Scitovsky T. (1990): Az örömtelen gazdaság. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, ISBN 963 222 279 2

Elektronikus források

Abraham Maslow – A szükséglet hierarchia elmélete (ábra)

http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/0007_c1_1054_1055_1057_vallalatigazdtan_scorm/4_2_1_abraham_maslow_szukseglethierarchia_elmelete_XVlxSjTG3FzXfuFY.html (Letöltve: 2014. november 25.)

Ferge Zs. (1996): A rendszerváltás megítélése. Szociológiai Szemle, 1. szám, pp. 51-74.
<http://www.szociologia.hu/dynamic/9601ferge.htm> (Letöltve: 2014. szeptember 15.)

Gazsó F. (1995): Nemzedéki orientációk instabil társadalmi környezetben. Szociológiai Szemle, 1. szám, pp. 3-23. <http://www.szociologia.hu/dynamic/9501gazso.htm>
(Letöltve: 2014. szeptember 15.)

HR konferencia: Magyarország versenyképességének humán tényezői
http://www-05.ibm.com/hu/events/magyarorszag_versenykepessegenek.html
(Letöltve: 2014. november 20.)

Kovács T. (2011): Európa és Magyarország legfontosabb turisztikai vonzerői. Periodica Oeconomica, IV. évf., szeptember, pp. 46-65., ISSN 2060 9086
http://www.gti.ektf.hu/anyagok/po/2011/PO2011_KovacsT.pdf (Letöltve: 2014. október 20.)

Kovács T. (2014): A városfejlődés új iránya Közép-Európai nézőpontból. Magyar Tudomány, 175. évf., augusztus, pp. 966-973., ISSN 0025 0325 <http://www.matud.iif.hu/2014/08/16.htm>
(Letöltve: 2014. október 20.)

Lengyel Márton – A turizmus rendszere és környezete (ábra)
<http://www.eturizmus.ptt.hu/szakmai-anyagok/Turizmus%20%C3%A9s%20k%C3%B6zleked%C3%A9s/book.html>
(Letöltve: 2014. november 25.)

Magyar Turizmus Rt. (2003): A magyar lakosság belföldi utazásai. (A Magyar Turizmus Rt. megbízásából készítette a MÁST Piac- és Közvéleménykutató Kft.)
http://szakmai.itthon.hu/documents/28123/121718/1101_lakutszok_belf.pdf/1353fbd5-f47c-4d4e-8dc4-53ff333e83ef (Letöltés: 2014. július 12.)

Magyar Turizmus Rt. (2004): A magyar lakosság utazási szokásai. (A Magyar Turizmus Rt. megbízásából készítette a MÁST Piac- és Közvéleménykutató Kft.)
http://szakmai.itthon.hu/documents/28123/121718/1124_3-orszagtanulmany2.pdf/086290e6-c5a7-4a3d-b4a3-8aec01c87a00 (Letöltve: 2014. július 12.)

Magyar Turizmus Rt.: A magyar háztartások utazási szokásai – 2000. (A Magyar Turizmus Rt. megbízásából készítette a MÁST Piac- és Közvéleménykutató Kft.)

http://neta.itthon.hu/site/upload/mtrt/Turizmus_Bulletin/01_03/P33.htm (Letöltve: 2014. július 12.)

Magyar Turizmus Zrt. (2006): A magyar lakosság utazási szokásai 2005 (A Magyar Turizmus Rt. megbízásából készítette a MÁST Piac- és Közvéleménykutató Kft.).

http://neta.itthon.hu/site/upload/mtrt/Turizmus_Bulletin/bulletin_2006_1/magyar_lakossag_ut_szokasai.html (Letöltve: 2014. november 21.)

Magyar Turizmus Zrt. (2008): A magyar lakosság utazási szokásai 2008 (A Magyar Turizmus Rt. megbízásából készítette a MÁST Piac- és Közvéleménykutató Kft.).

http://szakmai.itthon.hu/documents/28123/121718/1114_utazasi_szokas_03-22.pdf/c5b5885e-85ed-4fed-9468-b20fc8bcf204 (Letöltve: 2014. július 12.)

Magyar Turizmus Zrt. (2010): A magyar lakosság utazási szokásai 2010 (A Magyar Turizmus Rt. megbízásából készítette a MÁST Piac- és Közvéleménykutató Társaság).

http://szakmai.itthon.hu/documents/28123/121718/1087_magyar_lakossag_utazasai_2010_20110404.pdf/1f8769a3-f3a7-4228-a527-37659d782e08 (Letöltve: 2014. július 12.)

Magyar Turizmus Zrt. (2012): A magyar lakosság belföldi és külföldi utazásai 2011-ben. (a KSH keresletfelmérésének adatai alapján).

http://szakmai.itthon.hu/documents/28123/121718/1085_magyarok_utazasai_2011.pdf/25c6d893-c4a7-4f58-a8a7-88098ddf2356 (Letöltve: 2014. július 12.)

Magyar Turizmus Zrt. (2013): A magyar lakosság belföldi és külföldi utazásai 2012-ben. (a KSH keresletfelmérésének adatai alapján).

http://szakmai.itthon.hu/documents/28123/121718/magyarok_utazasai_2012.pdf/c05450d9-fc76-42b1-a4db-b46195b5c0a3 (Letöltve: 2014. július 12.)

Magyar Turizmus Zrt. (2014): A magyar lakosság belföldi és külföldi utazásai 2013-ben (a KSH keresletfelmérésének adatai alapján).

http://itthon.hu/documents/28123/4083489/Magyarok_utazasai_2013.pdf/12a9ca36-ba53-422d-b3fc-49450c26b6f5 (Letöltve: 2014. július 12.)

UNWTO Tourism Highlights 2014 Edition

<http://mkt.unwto.org/publication/unwto-tourism-highlights-2014-edition>

(Letöltve: 2014. november 20.)